

4 Medeltidslandskapet

Medeltiden brukar anses vara tiden från kristendomens införande vid 1000-talets början till reformationen i början av 1500-talet dvs då katolism ersattes av protestantism (1060-1523 i Danmark). I Europa anses övergången mellan antik och nyare tid vara tiden mellan västroms och östroms fall 500-1500 e Kr (476-1453). Nere på kontinenten startade alltså medeltiden långt innan den började i Skandinavien. Den nya religionens segertåg var en viktig förändring under medeltiden men det fanns fler. Under medeltiden utvecklades stater med en stark centralmakt under ledning av en kung. Vi får dom första städerna i nordnorden och på landsbygden sker en omlokalisering av bebyggelsen i nya byar i övergången till medeltid. Denna etablering består sedan ända fram till skiftena på 1800-talet. Under forntiden fram till vikingatid hade bosättningarna flyttats regelbundet bland annat för att utnyttja boplatsens näringsansamling för odling.

Övergången till medeltid var en övergång från extern till intern exploatering. Handel och plundring under vikingatid gav överskott för den framväxande stadsbildningen och kyrkan men under medeltiden måste skatter finansiera verksamheten. Medeltiden medförde även att jordäggande adelsätter växte fram i samverkan med kungamakten och kyrkan. Ursprunget var främst kravet på bepansrat rytteri med skattebefrielser och en ökad ojämlikhet i samhället. Förutsättningen för att det skulle kunna växa fram en samhällsklass som inte ägnade sig åt odling var att de kunde kontrollera överskottet från odlarna genom skatt i olika former. Både staten, kyrkan och adeln var beroende av avkastningen från odlingslandskapet och så mycket som en tredjedel kunde utgå för att försörja dessa tre samhällsklasser.

Av den övriga skörden gick hälften till utsäde och därmed återstod ungefär en tredjedel av skörden för egen konsumtion. Dock verkar det inte ha förekommit någon direkt hungersnöd under medeltiden och det är först senare som detta blir mer vanligt.

En annan förutsättning för utvecklingen av sociala skillnader var privatiserandet av marken vilket skedde stegvis och olika fort i olika delar av landskapet. Redan tidigt under medeltiden gjorde kungen krav på all mark som inte nyttjades för odling. Därmed var de stora utmarkerna kungens mark men kunde fortsatt användas för bete och vedtäkt. Från att från början av medeltiden troligen ha varit en ganska stor andel självägande bönder blev de under medeltiden en allt mindre del av den odlade befolkningen. Så mycket som 85% av befolkningen ägde inte sin mark i slutet av medeltiden.

Medeltiden medförde också att näringsverksamheten reglerades i skråsystem som medförde att vem som helst inte fick ägna sig åt hantverk och

handel fick bara ske i städerna. De äldre rättsskipningarna baserade på muntliga traditioner blev nu nedskrivna och rättsväsendet blev allt mer formaliserat.

Under medeltiden skapades huvuddragen i det landskap vi fortfarande kan se med kyrkbyar, sockenindelningar, skog på de gamla utmarkerna, huvudgårdar och borgar m.m. Skillnaden mellan backlandskapet och omgivande slätter var tydlig redan innan och det skedde troligen en succesiv expansion av det öppna odlingslandskapet efterhand som skogsområdena trängdes tillbaka österut i backlandskapet.

Även om böndernas inflytande i samhället minskade under medeltiden så blev det aldrig som på kontinenten där de var livegna. Starka traditioner från vikingatid skyddade bönderna och deras inflytande och rättssäkerhet var fastlagt i bland annat skånelagen som nedtecknades i början av 1200-talet. Lagen utgjorde en överenskommelse mellan kung och allmogen och en liknande överenskommelse fanns mellan kyrkan och allmogen i kyrkorätten. Val av kungar skedde i början av medeltiden genom val på landsting som för Skånes del troligen hölls utanför Lund vid Arendala. Häradet var en kunglig administrativ indelning som även utvecklades till en dömande instans. Häradsting samlades normal tre gånger per år och för backlandskapets tre huvudsakiga härad var Önsvala i Bara Härad, Oxie i Oxie härad och Vemmenhög i Vemmenhögs härad tingsplatser. På häradsting och landsting hade alla fria män rätt att delta. I varje by fanns byordningar (lokala överenskommelser) som reglerade dess verksamhet. En byäldste ledde byn och uppdraget roterade. Sockenstämman instiftades först för socknar med flera byar som behövde samordnas när det gällde den kyrkliga verksamheten.

4.1. Medeltidens odlingslandskap

Mölleberga är en av de bäst bevarade medeltida kyrkbyarna i backlandskapet. Forfarande ligger fem gårdar i en sluten bygemenskap kring den romanska kyrkan. De kringbyggda gårdsmiljöerna blev troligen inte vanligt förrän i slutet av medeltiden men den långa längan känns igen i de utgrävningar som gjorts av tidigmedeltida gårdar. Det var starka sociala band som reglerade livet i byn. Vårbruk, sådd och skörd skedde gemensamt eftersom varje gård hade sina åkerbitar utspridda på ett stort antal tegar i olika delar av byns inmark. Detta krävde en samordning och arbetsgemenskap som helt försvann med skiftena. Det var dessutom inte så vanligt att man reste längre sträckor och senare undersökningar av kyrkoböckerna vittnar om att så mycket som 70% av giftermålen skedde inom byn. Troligen var förhållandena de samma under medeltiden. Utanför bykärnan är det mycket som har förändrats. Som nämnts fanns inte dagens stora sammanhängande åkerstycken utan de var uppdelade i en mängd långa åkerbitar. Dessutom var den odlade arealen betydligt mindre och stora arealer i inmarken bestod av ängsmark för att förse boskapen med vinterfoder. Stora ytor kring Torrebergabäcken i norr var översvämmade under vinter och vår och landskapet var

betydligt mer fuktigt än det är idag. En stor uppgift för byns invånare var att bygga och underhålla stängsel som höll betesdjuren ute från åkrarna. Byn var indelad i tre vångar alternerade mellan korn, råg och träda. Det var i trädesvången som boskapen betade och här var det viktigt att hägnaderna underhölls. För att minska arbetsbördan kunde man samordna betesrotationen så att angränsande vång i grannbyn också betades och därmed inte behövde hägnas emellan. Då en by som Mölleberga redan under tidig medeltid var i det närmast trädlös rådde det stor brist på ved och byggnadsmaterial som fick importeras från skogsbygden. Många av hägnaderna bestod av jorddiken och staket av ris. Medeltidens bylandskap som vi kan se spår av i Mölleberga levde kvar ända till 1800-talet och vi kommer att stifta närmare bekantskap med detta landskap i senare kapitel. K A Blom och J Moen har skrivit en serie mycket intressant skrifter om medeltiden bland annat "Byar och bönder" som är en mycket bra översikt över medeltidens odlingslandskap.

Mölleberga kyrkby ligger vid foten av en sluttning där det troligen förr fanns en viktig källa som försåg byn med friskt vatten. De mer lättarbetade isälvsavlagringarna på backarna var viktiga för åkerbruket och längs Torrebergaån i norr fanns slätterängarna som försåg boskapen med vinterfoder.

Bybildningen

I övergången mellan vikingatid och medeltid sker en spännande omvandling av samhällsstrukturen. När arkeologer gör utgrävningar i medeltida byar finner man nästan aldrig spår efter bebyggelse före år 1000. Detta sammanfaller också med en omfattande expansion av odlingsmarken och införandet av nya odlings-tekniker. Bybildningen har troligen påverkats av statsmaktens skatteuppbörd som krävt strukturerad markindelning. Dessutom sker en process från enskilt till kollektivt brukande. Katalin Schmidt Sabo skriver intressant om bybildningen i RAÄ skrift no 38 "Vem behöver en by? Kyrkheddinge, struktur och strategi under tusen år". Kyrkheddinge ligger strax norr om backlandskapet och det är förmodligen rimligt att dra paralleller till de mer utpräglade slättsocknarna i backlandskapet. Det verkar vara ett samspel mellan befolkningstäthet, maktinflytande och brukningsteknik som driver fram bybildningen. Troligen har makteliten som är etablerad i storgårdar stimulerat en sammanlagning för att öka avkastningen. Genom kontroll av produktionen har ett effektivare brukande kunnat åstadkommas. Överskottet används för eliten och kyrkan. Flertalet byar på slätterna har anammat tresåde vid medeltidens början medan mindre byar och ensamgårdar i backlandskapets inre fortfarande brukar med tvåsåde och tegskifte. Då skånelagen skrivs i början av 1200-talet verkar byetableringen vara fullt utförd.

Bynamnen och deras lokalisering

Trots att allt pekar på en omlokalisering av byar kring år 1000 är det många bynamn som är betydligt äldre. Dessa har förmodligen följt med från en äldre näraliggande by. De äldsta namnen som slutar på -löv, -lösa, -inge, och -hög har förmodligen tillkommit mellan 200-800 e Kr med hög i den sista delen och även något senare. Nästan alla de stora byarna i backlandskapets kanter tillhör dessa äldre bynamn. Vissmarlöv, Vinninge, Börringe, Törringe är exempel på dessa byar. Torpbebyggelsen är förmodligen främst från medeltidens början och förekommer även senare. Namn som är av kristet ursprung kan härledas till medeltiden. Lokaliseringen av byarna skedde där det fanns odlingsmark och tillgång till vatten. Många byar ligger längs vattendragen, t ex Törringe, Oxie, Tjustorp, Vårby, Genarp medan andra troligen har källor Hyby, Bara, Kärrstorp, Bjärshög.

På de första kartorna kan gårdarnas placering ses och de uppträder i främst tre olika typer. Den slutna byn med gårdarna kring en öppen plats liknar den kontinentala, långbyn har gårdarna på rad längs båda sidor av en väg och terrängbyn består av en enkel rad gårdar.

Bebyggelsen

Under medeltiden skedde en succesiv övergång från vikingatidens långhus till de korsvirkesgårdar vi så starkt förknippar med Skåne. De tidigare treskeppade långhusen börjar ersättas av smalare stolplösa väggbärande hus under slutet av vikingatid och början av medeltid. Under 1200-talet dominerar de väggbärande konstruktionerna och det börjar uppträda vinkelbygda längor som så småningom utvecklas till kringbygda gårdar. I kyrkbyarna påträffar man ofta en större gård och det hade troligen utvecklats en social skiktning med en ledande familj i många byar. Vikingatidens slavar började avvecklas bland annat genom att de frigavs mot nykollonisation under arrendeformer. Byn utvecklar så småningom en egen byggnadsteknik kring det väggbärande långhuset där arkitekturen speglar sociala förändringar. På senmedeltiden hade köket fått en separat del och från 1500-talet finns en kammare för familjen. Golvet var av stampad jord eller lera.

Vi har idag ingen medeltida bebyggelse bevarad utan det vi vet kommer från arkeologiska utgrävningar av de medeltida husen. Alla bodde dock inte i gårdar utan det fanns en del jordlösa, husmännen, som bodde i gatuhus och fäster, dvs mindre bostäder som vanligtvis bestod av en länga. I byn var brand alltid en påtaglig fara och för att kunna släcka eld och få vatten till boskapen anlades ofta en eller flera dammar i byn. Speciellt viktigt var detta för byar som låg en bit från vattendragen.

Odlingen

Den snabba och under vissa förhållanden totala omstruktureringen till gemensamt brukande i byar hade stor påverkan på odlingsförhållandena. Troligen var det gemensamma brukandet gynnsamt för produktionen eftersom det fick sådant genomslag. Odling och boskapsskötsel var basen i bysamhället. I början av medeltiden skedde flera viktiga tekniska innovationer som ökade produktionen i jordbruket. En av de viktigare var införandet av plog och harv. Hjulplog med vändskiva och järnskodda plogbillar medförde en avsevärd bättre jordbearbetning än det tidigare använda årdret. En plog vänder jorden

och blandar därmed ytskiktet bättre och får bort gräs och andra oönskade örter. Ett årder däremot dras bara genom jorden och skär upp en skåra. En annan viktig nyhet var dragsele för häst. Tidigare skedde nästan all odling med hjälp av oxar som dragare men hästen har fördelar genom att den är stark, rörlig och snabb. Oxar användes dock i stor omfattning i jordbruket långt fram i nyare tid. En annan mycket viktig nydaning som också den kom från kontinenten var tresädet. Sedan tidigare fanns ensäde där hela åkermarken odlades årligen samt tvåsäde där hälften låg i träda. För ensäde måste man ha mycket boskap som ger rikligt med gödsel för att åkermarken inte skall utarmas. Det behöver inte vara så att det sker en naturlig utveckling från ensäde till tresäde utan det beror på förutsättningarna för odlingen, befolkningstäthet, antal djur m.m. Med brist på gödsel tvingades man ha åker i träda och tvåsätet utvecklades. Tresädet innebar att 2/3 odlades årligen istället för hälften. Detta var betydelsefullt och kunde genomföras tack vare variation mellan korn, råg och träda. Korn såddes på våren och råg på hösten. Trädesåret kunde då betet fortgå långt in på hösten. På sandiga och mer avlägsna åkrar odlades ofta havre som var mindre krävande. Nya redskap och nya odlingsformer gjorde tillsammans med bättre klimat att produktionen steg kraftigt i början av medeltiden. Det var dock fortfarande en ganska liten del som användes till åker. I Danmark har uppskattningar gjorts om att mellan 5 och 10 % var åker kring år 1000. Tiondet

betalades oftast i säd men åkerbruket var ändå inte så dominerande som vi idag kanske tror. I backlandskapet spelade boskapsdriften en stor roll speciellt i de inre och östra delarna.

Utmarken

Utmarken var allmänning eller privatägd (t ex av adeln). Byalaget bestämde hur den skulle utnyttjas. Redan i början av 1100-talet gjorde kungen krav på all mark som inte användes för odling. Det ingen äger äger kungen. Skillnad gjordes på mark och växtlighet, det vill säga äganderätt och nyttjanderätt. Även om kungen ägde marken fick bönderna fortsätta nyttja den. Mot slutet av medeltiden blev rättsförhållandena klarare och då blev också inflytandet från kyrkan och adeln större. För de skogsrika socknarna i backlandskapet var säkert jakt och fiske betydelsefulla. Efterhand förlorade bönderna dock rätten till jakt på större villebråd som kungen hade ensamrätt på och senare övertog adeln dessa förmåner. Rådjur och kronhjort var de viktigaste villebråden. Älgen försvann redan under medeltiden medan varg och björn fanns kvar långt fram i tiden.

Byns ägostruktur

Under medeltid brukar man tala om tre olika indelningar av åkermarken i byarna, tegskifte, bolskifte och solskifte. Någon form av tegskifte fanns överallt och innebär uppdelning i långa åkerstycken, tegar. Dessa hade utvecklats eftersom det var svårt att vända med plogen. Vid

I det medeltida odlingslandskapet fanns stora arealer ängsmarker intill vattendragen och vid högvatten svämmade ängarna över som här vid Torups ängar. Dessa miljöer var mycket värdefulla för vadarfåglar, storkar, groddjur och hyste en rik flora.

bybildningen delades byn in i ett antal bol som mättes upp med rep för att vara lika stora och utgjorde underlag för skatteförmåga. Till bolet hörde en tomt i byn med byggnader och mindre trädgård. Bolskiftet var uppdelat efter tomt-nummer. Solskiftet är en fördelning enligt placering i byns vädersträck. Genom att gårdens ägor var spridda runt byn och brukades gemensamt var det svårt att sälja mark, och vid arvsskifte delades tegarna i allt smalare remsor. Alla odlingsytor var dock inte uppdelade på olika delar av bytomten utan kyrkan och storgårdar kunde ligga utanför den uppsplittrade tegstrukturen.

Skörd

Skörd av säd skedde med skära långt fram i tiden. För höskörd utvecklades under medeltiden lien och för lövtäkt lövkniven. Slagan kom till Skåne på 1000-talet och underlättade tröskningen. Det finns beräkningar som gör gällande att senmedeltida kosthållet bestod av ca 3900 kilokalorier varav 60% från spannmål, 25% från kött och fisk och resten från mjölkprodukter och drycker (Blom och Moen 1991). Hungersnöd var dock sällsynt under medeltiden. Kornet var det viktigaste sädeslaget under medeltiden. Råg var viktigare på sandiga jordar. Havre började odlas ordentligt först på 1400-talet och var främst använt på magrare marker i perifera lägen. Dessutom var odling av humle, rovor och ärtor i de små trädgårdarna av betydelse för försörjningen. Lin och hampa var viktiga växter för textiltillverkning. Vid klostren och adelsgårdarna blev det vanligt med frukträd och senare spreds detta även till byarna. Under medeltiden var djuren betydligt mindre än både tidigare och senare i historien. Vid utgrävningar påträffas ganska ofta på benbitar som visar att flertalet husdjur var mindre. Krigshästar var dock viktiga och det krävdes att de kunde bära rustning på närmare 40 kilo. För att trygga tillgången på dessa stora hästar importerades djur från kontinenten och föddes upp i Skåne. Hästexport blev sedan mycket viktig under tidig och högmedeltid. Under senmedeltid övergick handeln till att främst handla om oxar. Under forntiden maldes säden främst i mindre handdrivna kvarnar men under medeltiden utvecklades maskinella anordningar som vatten- och vindmøllor. Skvaltkvarnar är kända åtminstone sedan 1100-talet. Detta är en enkel form av vattenkvarn där hjulet snurrar horisontellt med axel direkt till

kvarnstenen utan överväxling. Skvaltkvarnen kan bara användas vid högt vattenflöde och är därmed säsongsberoende. Väderkvarnar av stubbamölletyp är kända sedan 1200-talet.

Markägande

Äldsta uppteckningen av jordägandet är Palteboken från 1513 och 1517 som anger ärkebiskopens ägor före reformationen. Ärkebiskopen hade över 1100 gårdar i Skåne. Till domkapitlet hörde ca 1330 gårdar och till domkyrkan 250 gårdar. Klostren hade också stora ägor t ex hade Dalby 450 gårdar. Adels ägande ökade troligen liksom för kyrkan i slutet av medeltiden. Kronan ägde också många gårdar men skänkte samtidigt stora godsinnahav till kloster och sålde gårdar för att finansiera krig m.m. Skånes totala antal gårdar var ca 15 000 vid medeltidens slut. Av dessa ägdes ca 5000 av kyrkan, 5000 av adeln och kanske 3000 av kronan. De självägande bönderna ägde därmed mindre än 15% av gårdarna i Skåne. I backlandskapet var det troligen ännu mindre andel som ägdes av självägande bönder. Särskilt stor överföring av självägande gårdar till andra ägare skedde under 1200- och 1300-talet. I Danmark uppskattas att 2/3 av de självägande bönderna bytte ägare under denna tid.

Utsikt från Saritslövs kyrkbacke mot den forna Näsbyholmssjön i väster.

Backlandskapets socknar

Indelningen i socknar skedde som beskrivs i kapitlet Kyrkolandskapet under 1000- och 1100-talet och har förmodligen följt äldre strukturer i samhället. De stora skogsområdena i de inre delarna av backlandskapet delades upp mellan kringliggande byar och bland annat Genarps socken blev väldigt stor.

I den följande beskrivningen av byar och gårdar under medeltiden har informationen hämtats från bland annat dialekt och ortnamnsarkivet som publicerat flera skrifter (bla av Ingers som var mycket aktiv i Bara härads hembygdsförening) och från olika kyrkliga och juridiska dokument.

1 Genarps socken

Under medeltiden fanns två större byar i socknen, Genarp och Gräntinge. Markerna är sandiga och har troligen inte gett speciellt god avkastning utom längst i norr mot Höje å. Det verkar som att Lyngby har varit moderförsamling till Genarp vilket kan förklaras av bättre odlingsbygder och därmed större avkastning och betydelse. Genarp är känt från 1313 då det skrevs genathorp. En möjlig förklaring är begreppet jinn i betydelsen mitt emot och torp som nybygge. Gräntinge är känt från 1400 som Graentingae och 1471 som Grentinge. Söder om Genarp och Gräntinge breddade ett stort skogslandskap ut sig med avbrott för mindre byar och talrika ensamgårdar. Det är oklart hur många av dessa bebyggelseenheter som var etablerade i början av medeltiden. Många har troligen tillkommit under senmedeltidens odlingsexpansion. Hækkeberga gård har sedan högmedeltiden haft stort inflytande över socknen. Huvudgården är känd sedan 1366 då det skrevs Heckebergh och 1392 som Hikkeberghe. Troligen har det sitt ursprung i hikk som häck eller inhägnad och bjär som höjdsträckning. Bramstorp är känt sedan 1397 då det nämns i ett skifte mellan Tuve Galen på Näsbyholm och Niels Iversen på Hevringsholm (Jylland). Troligen kommet ur mansnamnet Bram och torp. Stänkelstorp finns upptecknat 1503 som Stenckelstorp fångh och kommer från mansnamnet Stenkil och torp. Även Svarvaretorp finns noterat från medeltiden, 1415 skrivs det Swarthöthorp och bestod av flera gårdar. Ursprunget är förmodligen svarvare samt torp som i etablering av bosättning. Även Sångletorp har troligen medeltida ursprung och finns upptecknat 1546 som Sandgruetorp i betydelsen bosättningen vid sandtaget. I övrigt finns ett mycket

stort antal gårdar och torp som först dokumenterats på 1600-talet men mycket möjligt har medeltida ursprung.

2 Lyngby socken

Under medeltiden var det främst två byar i socknen, Lyngby och Hässleberga samt en huvudgård vid Assartorp. Lyngby skrevs 1434 Lywngby och kommer av ordet ljung i betydelsen ljunghed och by som samling gårdar. Under medeltiden fanns det fortfarande ett stort hedområde sydöst om byn. Hässelberga är känt sedan 1207 då det skrevs Heslebergh och kommer troligen från "hasselhöjd". Ända fram till 1800-talets början fanns en hassellund intill byn. I skogslandskapet i söder fanns troligen en eller flera gårdar vid Böksåkra som senare utvecklades till en liten by. I Lundakapitlets gåvobok från 1334-1366 noteras årsmässodag för riddaren Anders Jonsson (Galen) på Näsbyholm för avkastning av dennes gods i "Bökesagra". 1476 nämns en Bent Bryn i "Bögesagre" som vittne angående markskäl mellan Hässleberga och Assartorp. Bökesåkra kommer troligen från böket i betydelsen grupp av bokträd och åker i form av odling. Ingen av byarna var särskilt stor och strax efter medeltiden fanns ca 4-7 gårdar i varje by. En ensamgård är känd från tiden strax efter medeltiden som Ljungslett med döptes om på 1600-talet till Dunstorp.

3 Hyby socken

Hyby är en stor socken som hade många byar redan under medeltiden. Hyby är kyrkbyn men både Vissmarlöv och Vinninge var ansevärda byar i slutet av medeltiden. Mindre byar var Tejarp, Holmeja och Yddinge. I skogslandskapet i södra delen av socknen fanns flera ensamgårdar: Troberga, Bökebergsslätt och Eksholm. Två huvudgårdar har funnits i socknen, dels Klågerup som låg för sig själv och Hyby gård som låg inne i byn. Hyby skrivs 1245 Hobu och 1302 de Höghby. Ursprunget är troligen höjdbeteckningen hög i form av en eller flera högar, naturliga eller gravhögar samt by som bostad eller samling gårdar. Hyby gård är känd redan 1363 och Klågerups så tidigt som 1140. Det skrevs då villa Clauethorp och 1313 som Klappetorp och 1431 Klaagerup. Eventuellt har det sitt ursprung i klappa i betydelsen höjd eller klump. Vissmarlöv finns beskrivet 1390 som Wismerlöff och kommer troligen från namnet Wismer eller Wismar samt löv i betydelsen överlåtelse eller efterlämnat gods. Vinninge

finns omnämnt 1267 som Vinniggy och 1377 som Wyninge. Kommer troligen från vinna i betydelsen arbete eller bearbeta. Tejarp är belagt 1377 som Tykaether och 1390 som Thegerup. Eventuellt är ursprunget namnet Tekka eller Teke men det kan också vara teg som i jordrensa, åkerstycke. Slutdelen -arp (-torp) är som så många andra nybygge. Yddinge är känt 1377 som Ydinge och var troligen ensamgård under medeltiden. Ordet kommer troligen från yting i betydelsen ut eller ute, den yttersta byn från centralbygden i Hyby och Vissmarlöv. Holmeja finns beskrivet 1377 som Helmaeghe by och kommer av holm i betydelsen upphöjning samt eke i betydelsen dunge. Gårdarna Resåkra, Eksholm, Bökebergsslätt och Råbergsslätt samt Risemölla finns alla omnämnda strax efter medeltiden och har troligen funnits även under slutet av medeltiden.

4 Mölleberga socken

Mölleberga är en liten socken med två och en halv byar och enbart inmark. Stora Mölleberga finns omnämnt 1429 som Meelebergha. Ursprung -get är troligen mel som i grus eller sandbank och berg som i höjd. Frågan är om båda byarna har förmedeltida ursprung med gemensamt namn eller om Lilla Mölleberga har utvecklats ur huvudbyn? Från 1429 är den mindre byn

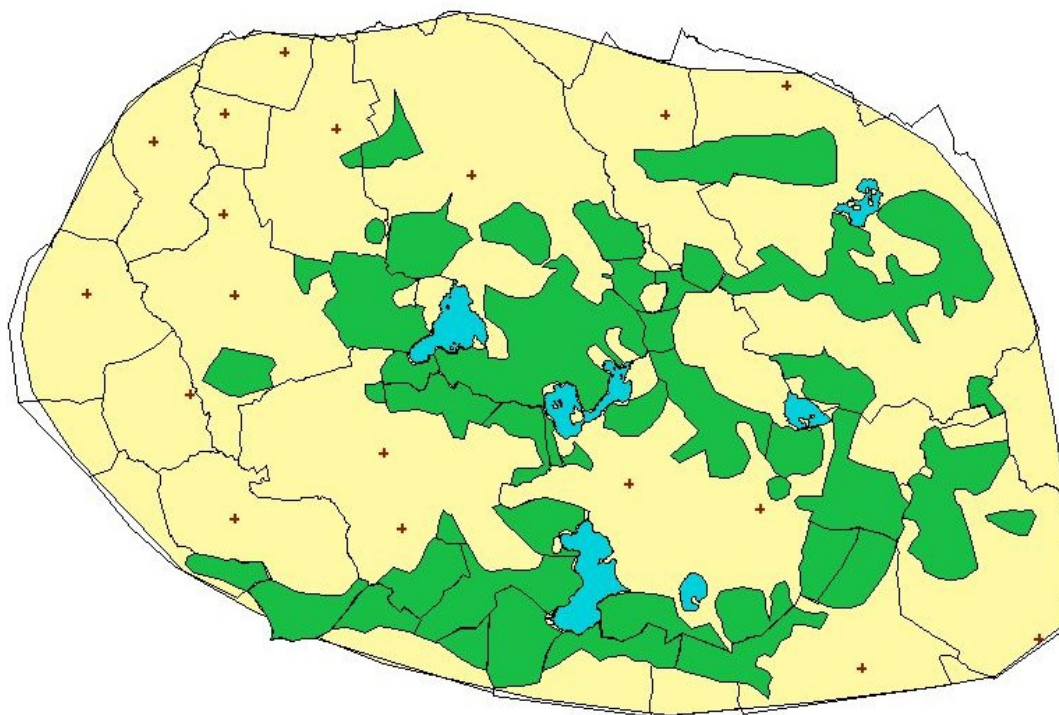
beskriven som vaestre Meleberghae. I socknen finns även Önsvala som ligger på norra sidan av Torrebergabäcken och delas med Nevishögs socken. I Önsvala var Bara häradsting förlagt under slutet av medeltiden och backen söder om Torrebergabäcken kallas för galgabacken.

5 Bara socken

Bara består av två större byar där Värby faktiskt utvecklades till den större även om Bara hade kyrka och gav namn åt häradet. Bara är upptecknat 1283 som Barae och kommer troligen från bar i betydelsen det öppna landskapet. Värby skrivs 1367 Vorby och 1390 Wärbuy. Ursprunget är förmodligen väder i betydelsen blåsig. I socknen ligger även huvudgården Torup som finns omnämnt 1310 som Thorthorp men troligen har ursprung tillbaka i 1200-talet och kanske ännu längre tillbaka. Ursprunget är mansnamnet Thordh och torp som i nybygge. Som många torpnamn har det omvandlats till ändelsen -rup. De södra delarna av socknen utgjordes av skogsmark kring Torup.

6 Bjärshögs socken

Detta är Skånes minsta socken arealmässigt och består av huvudbyn med kyrka samt den delade byn Skammarp som ligger på gränsen till Bara

De stora skogsklädda utmarkerna ägdes av kungen men nyttjades av bönderna.

socken. Bjärshög är känt sedan 1228 som Biarhusa som kommer från bjär i betydelsen höjd och husa som hus, dvs huset på höjden. Ofta har beteckningen hus använts för större byggnader och det är möjligt att någon storgård med hall har legat här och uppfört den första stavkyrkan i tidig medeltid. Annars är det svårt att förklara varför en så liten bondby kunnat uppstå. Skammarp är troligen en etablering under medeltiden men är inte omnämnt förrän 1583.

7 Södra Sallerups socken

Fyra byar är kända i socknen och troligen är alla av medeltida ursprung. Äldst är troligen kyrkbyn Sallerup och Östra Kattarp. Sallerup kommer från mansnamnet Saxulf och skrevs Salorp 1485. Kattarp kommer från namnet Kati eller Katti samt torp i betydelsen nybygge. 1441 skrevs det Kattetorp, 1476 Kattorp. De övriga byarna är Tullstorp i norr, Fårabäck i söder samt kvarnen Qvisslemölla i östra delen av socknen. Hela Sallerups socken består av inmark och hade troligen prägel av slättlandskap redan under medeltiden.

Oxie kyrka med sitt lite ovanliga sidoställda kyrktorn.

8 Oxie Socken

Oxie har några belägg före 1519 då det skrivs Oxsziae men även Oxie. Den äldsta uppteckningen är från 1431 då det skrivs Oshöe och betyder troligen högarna vid oset, dvs källsprång eller liknande. Byn utgjorde centrum i häradet och var under kungens inflytande. I Valdemars jordebok står Oxie som kongelev. Ännu vid 1500-talet var 10 hemman tillhörande kronan. I socknen finns ytterligare en by nämligen Toarp. Toarp har inga kända medeltida källor men är med stor sannolikhet etablerad i början av medeltiden.

9 Tjustorps socken

Tjustorp var en liten socken som slogs samman med Skabersjö i samband med reformationen. Troligen har här funnits en huvudgård som kunde finansiera en kyrka och utgöra underlag för socknen. När gårdens betydelse har minskat har också förutsättningarna för en socken upphört. 1349 skrivs byn som Tyusthorp och 1364 nämns Ecclesie Thiufstorp (kyrkan). Ingers antar att namnet kommer av öknamnet tjuv.

10 Skabersjö socken

Skabersjö har varit ganska tätt bebyggd i nordväs-

tra delen medan östra har bestått av utmarker och skog. Under medeltiden var troligen även marken närmast Skabersjö slott utmark i det som kallades Ljungen. Skabersjö finns beskrivet 1354 som Skaprusa och fick inte ändelsen sjö förrän efter medeltidens slut. En möjlig tydning av namnet är skapare i betydelsen tillskärare samt hus i betydelsen byggnad. I socknen fanns även Ebbarp som är belagt 1451 som Ebborp och 1492 som Ebberup. Kommer av mansnamnet Ebbe och torp. Även Västraby, Sönnarp, Kädarp och Ryd är troligen medeltida även om inte uppteckningar finns förrän strax efter.

11 Törringe socken

Törringe är en liten socken med endast en by under medeltid. På 1300-talet skrevs namnet Tyrdinghe och härstammar troligen ur tyrd med betydelsen dynga, dy, sumpmark och ändelsen – inge. Här fanns en huvudgård med väpnare som kan ha uppfört kyrkan en gång i tiden. Rester av stenhus har påträffats direkt söder om kyrkogårdsmuren.

12 Västra kärrstorps socken

Även denna socken består av en by kring kyrkan, en mindre by på gränsen till Svedala samt någon ensamgård på den stora utmarken i sydöst. Kärrstorp är känt från 1372 som Kerstorp och kommer troligen av kjarr i betydelsen kratt dvs lågskog, kanske en stubbskottskog för kontinuerlig skörd. Lilla Svedala är känd från 1377 då det skrevs som Sweydala litla. Även en vattenkvarn är omnämnt från 1377. Snapparp är redan beskrivet 1492 då det ägs av Billarna. Troligen var det en mindre gård på medeltiden och det finns uppgifter om att brukaren gjorde dagsverken på Månstorp.

13 Svedala socken

Svedala socken hade under medeltiden två stora byar och ett antal ensamgårdar i de skogrika norra och östra delarna. Svedala är känt sedan 1465 då det skrevs Sweydalae. Namnet kommer troligen från svej i betydelsen svacka, bukt och kan förklaras som de buktande dalarna. Lilla Svedala är belagt redan 1377 och ligger delvis i Kärrstorps socken. Brännemölla är en gammal vattenkvarn som är känd sedan 1363 som Braennaemöllae. Ursprunget är troligen att möllan brunnit vid något tillfälle. Bosarp var ensamgård 1522 i kung Kristian II:s förlämningsbrev till riddare Albrecht Jepsen gällande Lindholmen. Hyltar, Svenstorp,

Dävelstorp, Nygård, Roslätt, Aggarpsmölla och Lindved är alla kända från mitten av 1500-talet har troligen existerat redan under yngre medeltid.

De första kyrkorna var av trä och uppförda i stavkonstruktioner. Även om många kyrkor hade uppförts fanns det ännu inte någon fast kyrklig organisation. Bland annat Svend Tveskäg och Knut den store försökte ge den engelska kyrkan inflytande i Danmark men det blev den tyska kyrkan som till slut fick inflytande och därigenom även den tysk-romerska kejsaren. 1060 skedde en omorganisation av den danska kyrkan där bland annat Skåne fick två biskopar, en i Dalby och en i Lund. Dalby blev dock inte långlivat som biskopssäte utan uppgick i Lund så småningom.

De tidiga medeltida kyrkorna uppfördes i bebyggelsecentra och kan ofta visa viktiga vikingatida odlingsbygder. En titt på sydvästra Skåne visar att slätterna är mycket kyrktäta och det har funnits ett underlag även i små byar att bygga en kyrka. Backlandskapet är mer glest med störst koncentration i väster och med stora avstånd mellan de få kyrkorna i öster.

Mölleberga kyrka har bevarat mycket av sin medeltida karaktär.

14 Aggarps socken

Aggarps socken bestod under medeltiden av två byar och ett antal ensamgårdar. Lindholmen borg dominerade socknen från 1300-talet. Första belägget för Aggarp finns från 1310 då det skrevs Aggathorp. Den andra byn Sandberga revs i början av 1600-talet och har sitt ursprung som det låter i sand och berg i betydelsen backe. Första uppteckningen är 1546 som Sandbierge.

15 Börringekloster

Under medeltiden var Börringe uppdelad på två församlingar där Lemmeströ var en och Börringekloster en. Troligen har klosterkyrkan fungerat som sockenkyrka för de boende i socknen. Den enda utpräglade byn var Södra Börringe men det fanns en hel del ensamgårdar som senare utvecklades till små byar. Börringe skrevs 1257 Byrthingi och kommer troligen av ordet bord med betydelsen kant, kantliknande ås. Stora delar av socknens södra och norra delar bestod av skogsklädd utmark.

16 Lemmeströ socken

Lemmeströ omnämns 1555 som Lemmitsröd och kommer troligen från mansnamnet Lemme och røjning. Det är intressant att notera att kyrkan låg en bit utanför byn i norr och att borgen på Kungsbacken låg en bit utanför i söder. Odlingsmarkerna kring byn ligger högt på moränkullarna med låglänta ängsmarker omkring. De södra, östra och norra delarna består av stora utmarker med omfattande skog och ensamgårdar. Björkesåkra är känt sedan 1499 under Bercksaggar då det ägdes av riddaren Tönne Parsberg och fru Marina.

17 Gärdslövs socken

Någon gång under 1400-talet kallades byn för Gerslöf. I östra delen av socknen låg Näsby som idag försvann under 1800-talet. Socken dominerades av huvudgården Näsbyholm och i de västra delarna fanns ensamgårdarna Allarp

och Assartorp. De norra och nordöstra delarna av socknen var skogrika utmarker och i nordöst fanns förr den stora Näsbyholmssjön.

18 Skurups socken

Sedan 1400-talet är Skurdorp känt. Socken hade under medeltiden stora utmarker i norr upp mot Romeleåsen och de södra delarna bestod av Skurup den östra (utanför behandlat område) Sandåkra (Samdagre 1398) och Hylteberga (Höltebaerigh 1491). I västra delen intill Näsbyholmssjön låg gården Kallsjö (Kallsjö 1476). I Ugglesjö låg tre gårdar enligt Mourids Sparres jordebok från 1530-talet. Även Stjärneholm hade en gård som var föregångare till den senare borgen. Från denna tid finns även uppgifter om 16 gårdar i Skurup vilket visar på en ganska stor by.

19 Saritslövs socken

Denna socken upphörde under 1500-talet då den slogs ihop med Skurup men under hela medeltiden var den en egen socken. Namnet skrevs Sawitzlöff 1576. De äldsta uppteckningarna från socknen är i slutet från medeltiden 1530-talet i Mourids Sparres jordebok. Från denna finns uppgifter om 12 gårdar i byn

20-25 Grönby, Anderslöv, Fru Alstad, Västra Alstad, Lilla Slågarp och Stora Slågarps socknar

Södra kanten av backlandskapet berör de norra delarna av de sex söderslättsocknarna. Större delen av detta område var utmark under medeltiden och det är egentligen bara byarna Ugglarp och Domme som låg inom backlandskapet i Anderslövs socken. Den viktigaste huvudgården i området var Markie i Anderslövs socken.

Norra Grönby i Grönby socken där det mer storskaliga backlandskapet höjer sig i norr

4.2 Kyrkolandskapet

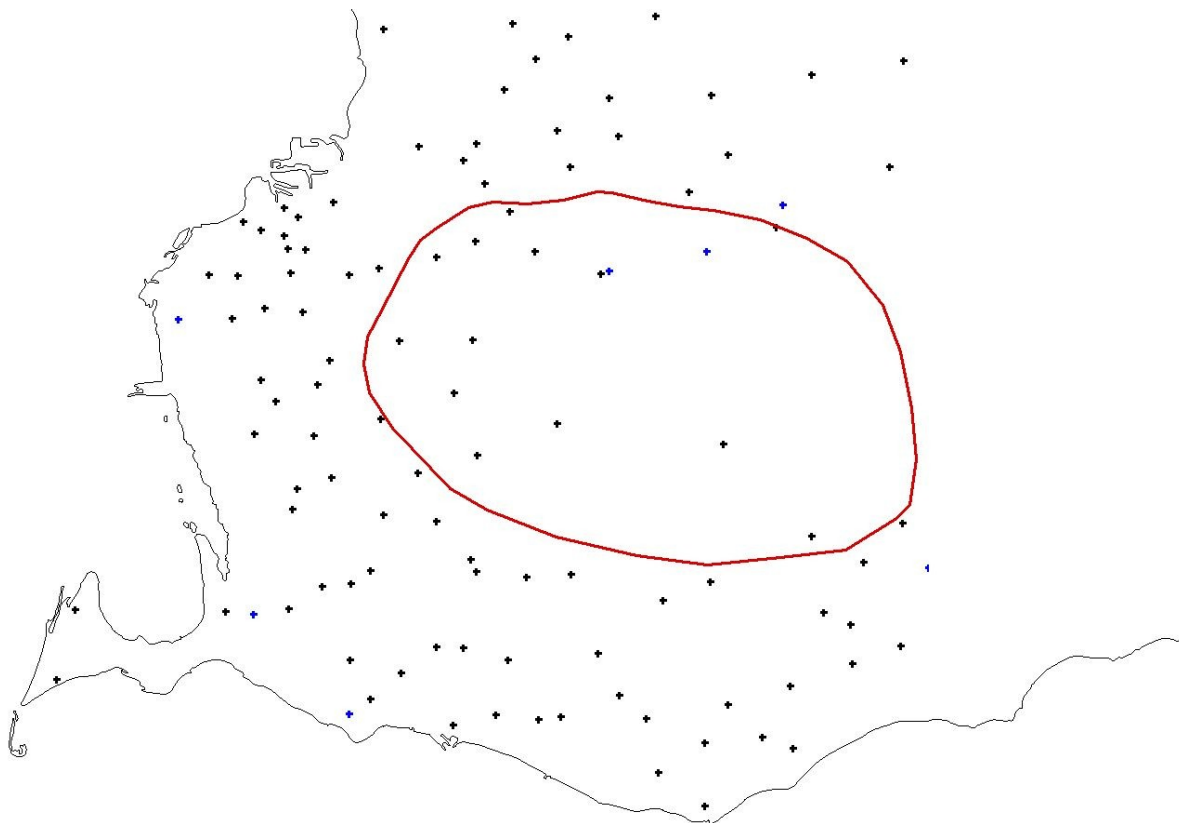
En av mina favoritkyrkor i backlandskapet är det som återstår av Hyby gamla kyrka. Kyrkan ligger mitt i byn intill landsvägen och omgärdas av en kraftig vitkalkad mur krönt av taktegel. Idag ligger kyrkogården öppen framför det bevarade koret men innan branden 1873 stod tornet nära den ålderdomliga kyrkogårdsporten. Det är med stark medeltida känsla jag stiger in i kyrkan och ser det kryssvälvda taket och de vackra takmålningarna som är från medeltidens slutskede. Ljuset strålar in genom de relativt stora fönsteröppningarna men under medeltiden fanns här betydligt mindre öppningar som satt högt upp på väggen. I valvet uppenbarar sig olika figurer och händelser som kan vara svåra att tyda utan djupare kunskap om medeltida kyrkliga symboler och berättelser. Här finns bilder på helgon och lärjungar, hamlade träd, latinska texter och även en avbildning av den onde som fångar människor. I öster kan man se en figurrik Golgatakomposition.

Senmedeltida målningar i Hyby gamla kyrka

Den norra valvkappan återger den yttersta domen med Kristus samt Maria och Johannes döparen. Till vänster ses Petrus med nyckeln och himmelns stad med tinnar och torn. Till höger är djävulsgestalten och en massa nakna människor. I södra och västra valvkappan ses en rad apostlar, Petrus, Paulus, Andreas, Jakob (d.ä.) med pilgrimsstaven och Filipus. Västra kappan har Bartolomeus, Matteus, Simon och Judas. I tribunbågen avbildas S:t Nicolaus som är kyrkans skyddshelgon. Det är fascinerande att

veta att detta ursprungligen skapades för hela 500 år sedan. I golvet ligger väldiga gravstenar med slitna bilder och texter som nästan inte går att tyda. På väggen hänger tavlor med vapensköldar från familjen Trolle som bodde på Klågerup under 1700- och 1800-talet. Efter branden användes koret som gravkapell åt släkten Trolle och ovanför ingången ses fortfarande en vapensköld i sten. Först på 1940-talet öppnades kyrkan igen för gudstjänster. På kyrkogården finns det flera gamla gravstenar

Karta x. På en karta över kyrkor i sydvästra Skåne framgår tydligt hur glest de ligger i backlandskapet jämfört med slätterna runt omkring.

Placeringen av kyrkorna valdes ofta på en väl synlig plats, kanske i närhet av en stormans gård eller på en hednisk helig plats. Högt belägna kyrkor är bland annat Bara kyrka, som ligger ovanför byn på en hög backe, Västra Kärstorp kyrka och Bjärshögs kyrka. Under 1100-talet färdigställs den stora domkyrkan i Lund och med inspiration av detta och tillgång på utbildade hantverkare börjar en omfattande kyrkobyggnation i hela landskapet. Under några decennier uppfördes många hundra kyrkor och det måste ha varit ett mycket krävande projekt för bönder i byarna. På många platser fanns förmodligen trälar kvar och bidrog till uppförandet. Det stora behovet av gråsten till uppförandet medförde att många runstenar,orstensgravar och andra forntida anläggningar förstördes. Det finns även indikationer på att flera av de första stenkyrkorna uppfördes med tanke på försvar. De tjocka och slutna murarna med högt sittande fönstergluggar kunde försvaras mot fientliga styrkor av mindre storlek.

Sockenindelningen

Sockenindelningen skapades som en administrativ indelning av kyrkolivet. Ordet socken kommer från söka, människorna som söker sig till samma kyrka. Under medeltiden fanns det 18 socknar i backlandskapet och enligt den avgränsning som gjorts i söder och väster berörs delar av ytterligare åtta socknar. Om kung och herremän hade varit initiativtagare till de första kyrkorna och uppfört dem intill sina kungsgårdar och huvudgårdar så blev detta mer uppluckrat i takt med att församlingar bildades och invånarna fick ökad tillgång till kyrkan.

Det verkar som om den grundläggande sockenindelningen var genomförd i mitten av 1000-talet. Namntyperna i kyrkobyarna tyder på att de tillhör de äldre formerna och fungerade som bygdecentra redan tidigare. Då många nya gårdar och byar etablerades under den expansiva perioden under 1100- och 1200-talet bildades förmodligen nya socknar kring vissa av dessa. Redan tidigt bör det ha funnits en sed med gåvor till kyrkan som sedan blev mer reglerad. Kring

På sydsidan av långhuset på Gödelövs kyrka har man frilagt spår efter den gamla porten med fina sandstensskulpturer över de profilerade pilastrarna vid sidorna av porten. En märklig liten port syns till väster om den stora porten.

bevis för omfattande bebyggelse redan på järnåldern. Vinninge, Vissmarlöv och Hyby verkar alla varit omfattande redan under tidig medeltid.

Kyrkobyggnaderna

1997 gav Skånes hembygdsförbund ut en mycket intressant årsbok om Skånes kyrkor som på ett föredömligt sätt beskriver byggnaderna och deras kulturhistoriska värden. Redan under 900-talet började det uppföras stavkyrkor i Skåne i samband med att kristendomen började få fäste i landskapet. De äldsta stavkyrkorna som undersökts finns i Lund och byggdes någon gång i slutet av 900-talet. Dessa har sitt ursprung i de vikingatida hallbyggnaderna. Vid undersökningar av två av medeltidskyrkorna i backlandskapet, Oxie och Lemmeströ, har äldre murrester från träkyrkor påträffats under grunden. Troligen har flertalet av kyrkorna föregåtts av träkyrkor och fler lämningar kan komma idagen vid framtida undersökningar.

Den första stenkyrkan i det danska riket byggdes i Roskilde 1026. På 1060-talet byggdes stenkyrkan i Dalby som idag är den äldsta bevarade stenkyrkan i Sverige. Kyrkan uppfördes i anslutning till kungsgården i romansk stil. Domkyrkan i Lund påbörjades strax därefter 1080-talet och fortgick i omgångar (utvidgades) fram till 1150. Även domkyrkorna i Ribe och Viborg tillkom under denna tid. Domkyrkobygget krävde en stor arbetsstyrka och många specialiserade hantverkare för alla olika trä- och stenskulpturer m.m. När domkyrkan stod färdig fanns möjlighet för stormän, kungen och bybor att utnyttja hantverkarna för att uppföra stenkyrkor som ersättning för stavkyrkorna. Under de kommande 100 åren byggdes över 350 stenkyrkor i Skåne vilket är en mycket imponerande prestation under dåvarande förhållanden. Byggnationen förutsätter att det fanns kapital och ledig arbetskraft som bygger på ett överskott i jordbruket. Det var också troligt att det uppstod en konkurrenssituation där ingen socken ville vara sämre än de andra och en religiös byggnadslavin inleddes. Även interiört försökte man överträffa varandra men det fanns

år 1100 bör sockenindelningen varit färdig då det vid denna tid införs tionde, det vill säga att en tiondel av utkomsten skulle tillfalla kyrkan. Detta kräver en omfattande organisation och en stark central styrning. Denna indelning bestod sedan ända fram till 1900-talet och ger fortfarande många spår i landskapet. 1104 inrättas den första ärkebiskopsstolen som kan sättas i relation till denna mer fasta organisation. På 1170-talet blev tiondet tredelat där sockenkyrka, präst och biskop skulle dela på avgiften. Förmodligen har denna avgift varit viktig vid uppförandet av stenkyrkorna i slutet av 1100-talet men troligen har även stormän och kungen bidragit till byggnationer. Det är intressant att studera socknarnas storlek och läge i backlandskapet. De små socknarna Tjustorp, Bjärshög, Törringe och Mölleberga bör ju haft mindre resurser för att bygga och underhålla kyrkorna än vad de stora socknarna med flera byar har haft. Nu vet vi dock inte riktigt hur många gårdar som fanns i varje socken i början av medeltiden och det kan tänkas att rikare storbönder varit ansvariga för uppförandet. På slättbygden var det dock vanligt med socknar av samma storlek och dessa små socknar ligger i de mest bördiga delarna av backlandskapet. Hyby är en socken som är ovanligt stor och där det finns många

begränsade resurser i socknarna. Under tidig medeltid betraktades kyrkorna som privat-egendom och medförde rätt att tillsätta präst vilket senare kom att kallas patronatsrätt.

Kyrkorummet

Den medeltida kyrkan var uppdelad i två avdelningar. I långhuset vistades församlingen och i koret prästen och hans medhjälpare. Koret utfördes oftast som en smalare och lägre del än långhuset. Öppningen mellan långhus och kor fick därmed en kant som dekorerades av ett triumfkrucifix som hängde ner i öppningen. Den korsfäste Jesus är en viktig bild i det medeltida Europa med rötter ända tillbaka till 500-talet i sydeuropa. På 1100- och 1200-talen blir de vanliga även i nordeuropa. När Brunius dokumenterade, förändrade och rev många kyrkor under 1800-talet fanns det fortfarande kvar den äldre placeringen i triumfbågen över ingången till koret i vissa kyrkor. Ofta var det skickliga hantverkare som tillverkade många av krucifixen. På historiska museet i Lund finns en grupp med sju krucifix av samma stil med det från Törringe kyrka som bäst bevarat.

Det fanns ingen lös inredning i långhuset förutom dopfunten som stod vid ingången i långhuset, sidoaltare i långhuset och högaltaret i koret. Dessa var de viktigaste sakerna kring vilka kyrkan hade uppförts. Altaret hade uppförts som nattvardsbord och en symbol för Jesus grav. Här förvarades ofta relikier, dvs benbitar etc som tillhört något helgon eller annan helig person. Koret kunde troligen skärmas av då det inte var gudstjänst. Flertalet besökare fick förmodligen delta i gudstjänsten stående. På altaret las en altarduk som symboliserade de tygstycken som den döde Jesus sveptes i. Under 1100-talet började man i danska kyrkor uppföra en målad skärm bakom altaret vilket senare utvecklades till altartavlor och altaskåp. Det finns en del mariastatyer bevarade från medeltiden och dessa har troligen funnits i de flesta kyrkor. Det viktigaste föremålet var annars dopfunten och den gavs ofta en särskilt omsorgsfull utsmyckning. Placeringen i västra delen av långhuset var för att den odöpte inte skulle vanhelga kyrkorummet mer än nödvändigt. Ursprungligen doppades hela barnet i vattnet och funten behövde vara ganska djup. Senare ändrades sedan och ett metallkar las ofta i den djupa funten.

Övriga utrymmen

På de äldsta kyrkorna fanns två ingångar på vardera norra och södra sidan av långhuset. Den norra ingången var för kvinnorna och den södra för männen. Under 1300- och 1400-talen började man uppföra vapenhus utanpå långhuset, ofta på sydsidan, ibland i nedre tornrummet. Om den användes för att hänga av sig vapen eller förvara vapen inför orostider finns det olika uppfattningar om. I flertalet kyrkor fanns inget torn från början utan de uppfördes ofta senare. Formen varierar från smala kvadratiske till stora breda rektangulära. Ursprungligen var de troligen inte tänkta för kyrkklockor utan detta är förmodligen en senare användning. Många kyrkor försågs med externa klocktorn eller klockstaplar.

Kring kyrkan anlades en kyrkogård där de döda begravdes. För att stänga ute djuren byggdes en mur med port. Under 1100-talet blev det mer vanligt att resa en stentavla över den döde men detta gällde främst de rikare i samhället. De mest inflytelserika personerna i socknen kunde bli begravda på den mest heliga platsen dvs inne i kyrkan. Stormän kunde till och med få bli begravda i koret nära högaltaret.

I det bevarade koret i Hyby gamla kyrka har de vackra medeltida målningarna restaurerats och kan åter beundras.

Medeltida dopfunt i Bara kyrka.

Törringe kyrka med sina kraftiga strävpelare på koret.

Spår av medeltida kalkmålningar i Södra Sallerups kyrka

Spår efter medeltida fönster på Törringe kyrka.

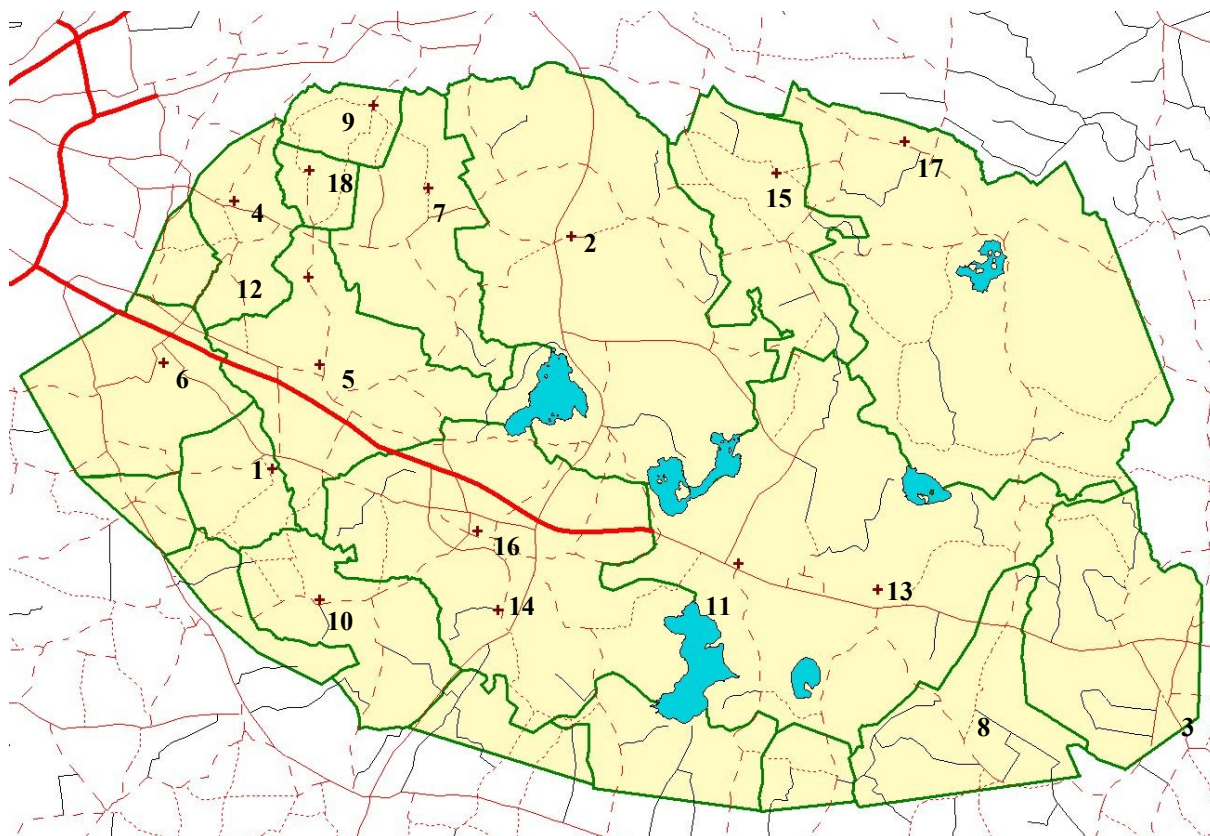
Backlandskapets kyrkor

Backlandskapet finns fortfarande 10 medeltida kyrkor bevarade helt eller delvis, av ursprungligen 18. Tre försvann redan på 1500-talet (Tjustorp, Aggarp och Säritslövs) i samband med att adeln stärkte sitt inflytande och ökade underlaget för dagsverksarbeten genom att slå samman socknar. Tjustorps socken slogs samman med Skabersjö socken under Skabersjö gods, Aggarps socken slogs samman med Svedala under Lindholmens slott och Säritslövs socken slogs samman med Skurups socken under Svaneholms gods. En ny kyrka tillkom under 1500-talet Genarp, vilket är ganska unikt och vi återkommer till detta. Två kyrkor Börringe och Lemmeströ försvann i slutet av 1700-talet då även dessa socknar slogs samman och ersattes av en ny kyrka mitt emellan. Det stora försvinnandet av medeltidskyrkor skedde annars under andra hälften av 1800-talet då den ekonomiska och befolkningsmässiga utvecklingen gav resurser och behov att bygga nya kyrkor. I ett fall Hyby bevarades den medeltida kyrkan men i övriga fall, Bjärshög, Svedala och Lyngby revs de gamla och ersattes av nya rymligare kyrkor. Av de bevarade medeltidskyrkorna finns fortfarande Bara, Mölleberga, Södra Sallerup, Skabersjö, Törringe, Västra kärrstorp, Skurup, Oxie, Gärdslov samt koret av Hyby kyrka kvar.

Detta är en förhållandevis hög andel som bevarats vilket till en del får förklaras med områdets marginalkaraktär och mindre ekonomiska resurser under 1800-talet.

De romanska kyrkorna

De tidigaste stenkyrkorna uppfördes i en romansk stil (1050-1250) men har blivit om- och tillbygda många gånger under århundradena. Den ursprungliga romanska planlösningen är relativt enkel med ett rektangulärt långhus, ett smalare kor i öster som avslutas med en halvrund absid. Västtornen är främst senare tillskott men i några fall kan dessa dateras till tidig medeltid och det finns antydningar till att dessa främst är uppförda av stormän. Både i Gödelöv och Oxie finns trapphus på utsidan av tornen med ingång från utsidan vilket i andra fall kan ha sitt ursprung i stormäns inflytande vid byggandet, här är det dock fråga om senare tillägg. I de tidiga stormanskyrkor användes ofta utrymmet i tornets andra våning av stormännen och deras familjer. Även Törringe och Skurups kyrkor har troligen haft stormän som byggherrar. I de tidiga kyrkorna fanns endast små fönsteröppningar som satt ganska högt upp på väggarna. Innertaket var från början platt och av trä men har senare under medeltiden ersatts av valv i flertalet kyrkor. Spår efter sådana ursprung-

gliga tidigmedeltida fönsteröppningar kan ses ovanför de slagna valven i Västra Kärrstorps kyrka. Även på kyrkorna i Södra Sallerup och Mölleberga har äldre fönsteröppningar frilagts vid moderna restaureringar.

De bäst bevarade kyrkorna ligger i små socknar där man kan förmoda att befolkningstrycket aldrig tilläts bli så stort att nybygge var oundvikligt och där det var svårare att kunna finansiera ett så omfattande bygge. Dock lyckades byborna i lilla Bjärshög bygga en ny kyrka i slutet av 1800-talet. Törringe kyrka och Mölleberga kyrka är både fina exempel på medeltida romanska kyrkor utan större tillägg efter medeltiden förutom fönster. Även Skurup, Södra Sallerup, Oxie och Hyby har välbevarade delar av de medeltida kyrkorna bevarade liksom Skabersjö, Bara och Gärlöv även om dessa är mer ombyggda efter medeltiden.

Bevarade inventarier i kyrkorna

I några äldre vetenskapliga avhandlingar finns beskrivet de äldre inventarierna i kyrkorna.

1 Törringe kyrka

Törringe kyrka är en välbevarade romansk kyrka utan större ombyggnader efter medeltiden. Kyrkan ligger på kanten till Segeådalen och tidigare låg byn samlad söder om kyrkan. Absiden har två strävpelare, en på vardera sida som förstärker det ålderdomliga utseendet. Ursprungligen var de viktiga relikerna placerade i en försänkning av altarskivans mitt vilket fortfarande kan ses i Törringe kyrka. Kyrkan har troligen uppförts av en storman och det finns spår som tyder på ett tidigare stenhus söder om kyrkogårdsmuren.

Törringe kyrka

2 Hyby gamla kyrka

Hyby kyrka uppfördes troligen också i slutet av 1100-talet men endast koret återstår efter en brand 1873. Byggnadsmaterialet är gråsten med sandsten i sockel och hörnstenar. Ursprungligen fanns ett långhus med dubbelt kvadratisk form och ett likadant men smalare kor. Det är dock troligt att koret ursprungligen var kvadratiskt för att senare ha blivit förlängt under 1400-talet då även absiden togs bort. Kyrkorummet saknade troligen bänkar men hade eventuellt en fast bänkrad längs väggarna. Den ursprungliga kyrkan var en av backlandskapets största romanska kyrkor.

Hyby gamla kyrka med sin kraftiga kyrkomur.

Skurups kyrka

3 Skurups kyrka

Kyrkan har troligen uppförts i slutet av 1100-talet och har kvar kor, absid och delar av torn och långhus. Byggnadsmaterialet är gråsten och kyrkan är helgad Sankta Jungfrun Maria. Eventuellt tillkom tornet först under 1300-talet då även de vackra kalkmålningarna av den kände Snårestadsmästaren utfördes. Dessa återupptäcktes vid restaureringen 1929-30 och frilades i koret. I korets södra vägg finns en märklig lucka som användes för bland annat spetälska som inte fick inträda i kyrkan men som ändå hade möjlighet att få nattvarden genom luckan.

4 Södra Sallerups kyrka

Även denna kyrka är uppförd i senare hälften av 1100-talet i traditionell romansk grundplan med dubbelt så långt som brett långhus och något smalare kvadratisk kor samt en avslutande absid i öster. Byggnadsmaterialet är tuktad gråsten. När man knackade ner putsen 1969 frilades två ursprungliga romanska fönster i vardera norra och södra långhusväggen. Fönstrena var 90 x 150 meter stora och sitter högt upp på väggen. Man hittade samtidigt rester av en ingång på norra sidan av långhuset. Under fönstret närmast tornet sågs en ca en meter bred portal med kritstensomfattning. Dessutom hittades en kritstensplatta med en lejonfigur på norra långhusväggen. Denna kan mycket väl vara flyttad från portalens båge där den återfinns på många skånska kyrkor. Kyrkan tillskrivs ofta Mårten Stenmästare som även skall vara upphovsman till Oxie kyrka i grannsocknen. Tornet har troligen tillkommit något senare och är idag den bäst bevarade delen av den medeltida kyrkan. Troligen byggdes det under 1200-talets mitt i rött tegel. I tornets nedre del är idag vapenhus med ett korsvalv från 1200-talets slut i skarven mellan romansk och gotisk stil. Ribbvalven avslutas i grovt formade människohuvuden av kritsten och ribbågarna är målade i flätverk med växtslingor överst i ribbvalven. På både söderväggen och nordväggen finns kors i cirklar som troligen har tillkommit vid återinvigningen i slutet av 1200-talet. Även korsvalven i långhus och kor tillkom vid denna tid. I slutet av medeltiden utvidgades koret men dessa förändringar har försvunnit i senare ombyggnader som omvandlat långhus, kor och absid.

Södra Sallerups kyrka

5 Skabersjö kyrka

Kyrkan är uppförd i slutet av 1100-talet av tuktad gråsten och huggen sandsten. Ett vackert exempel på rundbågefris i romansk stil finns på Skabersjö kyrka. Frisen löper i mötet mellan vägg och tak längs långhus och absid. Tunnvalvet i koret är ett av de få bevarade valven av denna typ i Skånes romanska kyrkor. Av den ursprungliga romanska kyrkan finns stora delar av långhus och kor.

Skabersjö kyrka

6 Oxie kyrka

Kyrkan härstammar från ca 1160-talet vilket är den äldsta dateringen av kyrkorna i backlandskapet. Stora delar av kyrkan har ombyggts och restaurerats men fortfarande återstår traditionella romanska partier i långhus, kor och den halvrunda absiden. Från början fanns inget torn utan detta tillkom senare. Man antar att Mårten Stenmästare var ansvarig för bygget bla genom hans signatur på dopfunten. Han hade varit med vid uppförandet av domkyrkan och fick sedan uppdrag på flera kyrkor i sydvästra Skåne. Det kan också röra sig om hans lärjunge som kallas oxiemästaren.

Vid restaureringar påträffades en smyckad portal över den gamla söderporten med skulpterade lejonfigurer av samma typ som på dopfunten. Oxie var under medeltiden kungalev och kungen ägde all mark i socknen. Därför kan man anta att det var kungen som initierat byggandet av kyrkan. Oxie gav också namn och blev centrum i häradet som ursprungligen var kungligt administrationsområde.

Oxie kyrka

7 Bara kyrka

Bara kyrka ligger väl synligt uppe på en höjd med vid utsikt åt söder. Bytomten låg förr samlad i sydväst nedanför kyrkan. Kyrkan är uppförd i slutet av 1100-talet med en romansk grundplan. Omfattande ombyggnad under 1400-talet och främst under 16- och 1700-talet har förändrat ganska mycket av det romanska utseendet.

8 Gärdslövs kyrka

Gärdslövs kyrka är förmodligen bygd på 1100-talet och dess äldsta del består av koret och långhuset fram till näst sista valvet. Ursprungligen fanns här ett platt innertak som i så många andra romanska kyrkor. Lite annorlunda var kanske att golvet sluttade uppåt mot altaret och planades ut först 1855. I den

ursprungliga kyrkan fanns ingen ingång från väster utan som brukligt var en på vardera norr- och sydsidan. Tornet och tillbyggnaden tillkom under 1800-talet. Kyrkan har varit under patronsrätt till Näsbyholm och under altaret finns gravkor för de äldre ägarna till godset. I kyrkan finns ett triumfkrucifix som eventuellt är medeltida.

Gärdslövs kyrka

9 Mölleberga kyrka

Mölleberga kyrka är en liten landsortskyrka som bevarat mycket av sin medeltida karaktär. Som övriga kyrkor har den dock fått nya större fönster efter medeltiden. Kyrkan är uppförd i slutet av 1100-talet eller möjligen i början av 1200-talet. Av den medeltida inredning har det bevarats en dopfunten i sandsten från 1100-talet och med dekoration i rött samt ett triumfkrucifix från 1400-talet. Kyrkan omges av en mur som troligen har medeltida ursprung och ligger i en välbevarad bymiljö.

Mölleberga kyrka

10 Västra kärrstorps kyrka

Stommen till kyrkan i Västra Kärrstorp är troligen uppförd under 1200-talet och det finns olika uppgifter om i vilken stil. Om det var i början av 1200-talet var det troligen i romansk stil men om det var i slutet av 1200-talet kan de mycket väl ha varit i gotisk stil. Långhus och nedre delen av tornet är medeltida och övriga delar är av senare datum.

Bara kyrka

Västra Kärrstorps kyrka

Medeltida målningar i taket på Hyby gamla kyrka.

Försvunna romanska kyrkor

11 Börringekloster

Enligt Valdemar II jordebok kallas egendomen 1231 för Byrdingö och låg på en ö omgiven av vatten och våtmarker. Marken tillhörde den danske kungen och det är troligen på hans initiativ som benedikt-klostret grundas på 1100-talet, helgat åt Jungfru Maria. Detta var en mycket viktig institution i det medeltida samhället och fungerade förmodligen i relation med den framväxande adeln i backlandskapet och dess omgivning. En tid var Birgittaorden verksam i klostret med både nunnor och munkar. Till klostret tillhörde ett stort godsinnahav och administrationen skedde genom en värdsig förvaltare som ofta tillhörde adeln. Lämningar har hittats vid grävningar intill nuvarande slottet men inget syns ovan mark. Klostret fanns kvar ett tag efter reformationen då inga nya nunnor och munkar antogs. 1551 stängdes klostret för gott och byggnaderna började rivas och förfalla. Klosterkyrkan har troligen använts som sockenkyrka fram till 1580-talet då den revs och Görvel Fadersdotter Sparre lät bygga en ny sockenkyrka i norra byn. De sista ruinerna revs så sent som 1688 och en hel del användes för att uppföra tyska kyrkan i Malmö. Egon Prahl berättar i sin bok om Vemmenhögs härad 1965 att i början av 1940-talet grävdes en ny blomsterrabbatt i trädgården 70-80 meter söder om huvudbyggnaden då man fann ett rekief-kors av silver, ca 5,2 cm högt och 4 cm brett och försett med bilder av Jungfru Maria, Kristus och Gud. Korset hör troligen från 1400-talet och har eventuellt sitt ursprung i sydbaltikum.

Någon stans i närheten av det vita huset i bildens mitt har troligen Tjustorps medeltida kyrka legat.

12 Tjustorps kyrka

Om kyrkan i Tjustorp finns mycket lite information. Tomtplatsen är med stor sannolikhet strax väster om landsvägen söder om bron över Spångsholmsbäcken intill gården. Vid grävningar i trädgården intill bostadshuset har skelett påträffats. Vid en ombyggnad av vägen hittades en mur som eventuellt är rester av kyrkogårdsmuren. Äldsta skriftliga belägget är från 1364 Ecclesie Thiuftsthorp.

13 Lemmeströ kyrka

Av kyrkan i Lemmeströ återstår bara ruiner med grundmurar av delar av murverk i västtornen. Då Lemmeströ kyrkoruin undersöktes 1975 (Ale nr 3 1975) konstaterades att grunplanen var traditionellt romansk och troligen uppförd i slutet av 1100-talet i tegel. Detta är synnerligen intressant eftersom det förmodligen är en av de äldsta tegelkyrkorna i landet. Den närbelägna kungsbacken i söder är uppförd under samma period och även i tegel (se vidare x) vilket med stor sannolikhet har skett på kungens initiativ. Ursprungligen fanns inget västtorn utan detta tillkom senare i natursten. Under murresterna hittades även spår av äldre kyrkobyggnad i träd. Detta är ett av de få fynden av de träkyrkor som troligen föregått flertalet av de medeltida stenkyrkorna.

Lemmeströ kyrkoruin

14 Aggarps kyrka

Aggarps kyrka revs redan på 1500-talet och det återstår därför få skriftliga källor till hur kyrkan såg ut och var den låg. På 1660-talet fanns fortfarande synliga ruiner och enligt prästrelationen 1667 lät det: "i en bye heder Agerop nogle rudera aff en gamel forvustet kirche". På en karta över Aggarp 1796 finns "kyrckeplatsen" markerad mitt i byn. Under 1800-talet påträffades kakel med bibliska motiv från 1500-talet, skelett, murrester samt ett guld kors från 1300-talet. 1978 gjordes provgrävningar på gårdarna nr 7 och 8 då gravar och grundmurar från kyrkan påträffades. Trots kort tid dokumenterades bland annat medeltida taktegel, medeltida mynt från 1100-talets senare del och tre gravar daterades till ca 1250 samt 1500-talet. Det finns indikatorer på förekomsten av en huvudgård i anslutning till kyrkan. Någon gång mellan 1532 och 1546 revs troligen kyrkan och socknen slogs samman med Svedala.

15 Lyngby gamla kyrka

Lyngby gamla kyrka revs och sprängdes 1882. Den bestod av en liten romansk tegelkyrka från tidigt 1200-tal med rakt kor och en senare tillbygd sakristia. Kyrkan hade inget torn. Vid rivningen påträffades sengotiska målningar i absiden.

Lyngby gamla kyrka som byggdes till i olika omgångar.

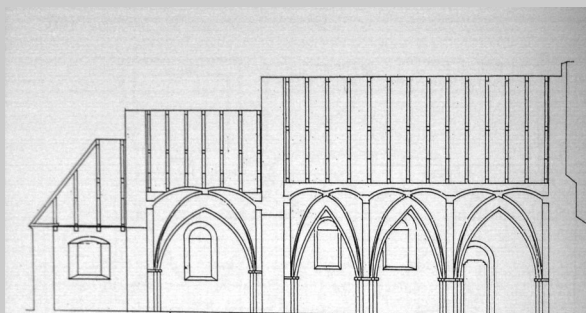
Svedala kyrka är den äldsta nu stående kyrkan.

Lyngby medeltida kyrka som sprängdes på 1800-talet.

16 Svedala gamla kyrka

Svedala kyrka genomgick grundliga ombyggnader 1852 och kring 1900 och det är i princip inget kvar av den äldre kyrkan idag. Den romanska kyrkan bestod av ett långhus med 3 kryssvalv samt ett kvadratisk kor med ett kryssvalv. Något torn är inte känt. Senare förlängdes koret och ett vapenhus byggdes på södra långsidan. När Brunius ledde ombyggnadsarbetet

noterade han bland annat "omgifningsmurarna äro i rundbågestil" vilket tyder på romanskt utsprung, troligen från slutet av 1100-talet.

Svedala gamla kyrka, längdenomskärning enligt Brunius 1844.

förslag. Sockenborna ansåg att greve Thott med sitt protesterande endast ville vinna tid och godkände enhälligt Åboms ritning och önskade att den måtte vinna stadfästelse. Förslaget medgav plats för 1200 personer, Brunius' förslag däremot blott för 600, dvs inte mer än gamla kyrkan rymde.

Brunius uppmätning av gamla kyrkan i Svedala. Från Oxie härads kyrkor - Svedala. Oxie härads hembygdsförenings årsbok 1999.

17 Genarps gamla kyrka

1590-93 uppfördes en ny renässanskyrka i Genarp och den gamla medeltida kyrkan revs. Mycket lite finns bevarat om den gamla kyrkan men platsen lär ha varit den samma.

I flera av de medeltida kyrkorna finns gravstenar bevarade som tidigare legat i golvet. Under ombyggnaderna på 1800-talet och restaureringarna på 1900-talet har dessa ofta flyttats och en del står nu uppställda mot väggen som här i Skurups kyrka.

Gotisk stil 1250-1527

Under slutet av 1200-talet och 1300-talet introducerades en ny stilform till Norden, den gotiska. I stället för den tunga slutna romanska stenbyggnaden eftersträvades en öppen ljus arkitektur byggd på pelare och ribbvalv som bärande konstruktion. Det tydligaste stildraget är fönsterbågarna som blev spetsig och de valv som slogs i kyrkorna med bärande pelare och ribbvalv. De valvfält som skapades mellan ribbvalven blev föremål för fantasifulla målningar med bibliska motiv. Av dessa återstår några och kan berätta spännande saker om medeltida dräktbruk, seder och även landskapskaraktärer. Skurups kyrka har bevarade målningar av Majestas Domini, delvis romanska som moderniserades och kompletterades med gotiska former. Även Hyby gamla kyrka har välbevarade kalkmålningar som har frilagts och restaurerats. Monika Rydbeck som genomförde restaureringarna tolkar dem som skapade av Harrie-mästaren omkring år 1500. I Södra Sallerups västtorn finns några kalkmålningar bevarade i valvet och på valvribborna. Dessa målningar är troligen betydligt äldre och antas vara samtida med tornet i slutet av 1200-talet. De karaktäristiska trappstegsgavlarna tillkom framför allt under denna period. Flertalet av de bevarade medeltidskyrkorna har dessa trappstegsgavlar bevarade. Under äldre medeltid omgavs kyrko-gårdarna ofta av ett dika med jordvall men det blev senare mer vanligt att bygga murar för att hålla boskap ute. En ålderdomlig kyrkomur finns bevarad både i Hyby och Törringe. Vid Hyby finns även den ålderdomliga enkla stigluckan bevarad. Kyrkogården var under denna tid inte indelad i gångar och planterat utan utgjordes av ängsmark.

Med spridda gravstenar för rikare invånare och troligen träkors för de flesta vanliga människor. Bara kyrka utvidgades under 1400-talet med nytt kor och rak avslutning samt tre korsvalv i långhuset och två i koret. Troligen var detta samtida med att tornet uppfördes 1485 då även en ny klocka göts.

18 Bjärshögs gamla kyrka

Bjärshögs gamla kyrka byggdes troligen i slutet av 1200-talet i gotisk stil. Byggnadsformen hade långhus och ett kor med rak avslutning i öster. Torn saknades och kyrkan var en av de minsta i Skåne med endast 14 x 6 meters långhus (5 meter högt). Koret var ett korsvalv 4x5 meter och 3 meter högt. En förlängning av långhuset

har troligen skett senare med 6 meter. Eventuellt skedde detta på 13-1400-talen som tänkt västtorn vilket aldrig blev färdigställt. Kyrkan ersattes 1894-97 av en ny på samma plats. Det är intressant att en så liten kyrka och socken kunde bildas i början av medeltiden.

Fotografi av Bjärshögs gamla kyrka 1889.

Det kraftiga tornet på Gärdslövs kyrka ser gammalt ut men tillkom på 1800-talet. Långhusets sydfasad visar dock flera spår av den medeltida kyrkan med bland annat sydporten.

4.3 Borglandskapet

Havgårdssjön utgör en pärla där den ligger otroligt vackert i det storkuperade backlandskapet. Sjön ligger i en sänka utan tillflöden och från höjderna kring sjön har man en mycket tilltalande utsikt. I den sydöstra kanten reser sig en markant kulle på en betad halvö. För bara några år sedan var halvön än mer framträdande då många av de gamla almarna dött under slutet av 1990-talet. När man vandrar ut till halvön som kallas Turestorpsö passerar en moränkulle som smalnar av ut mot halvön och den sista biten kantas av stensträngar som antyder en anlagd väg ut mot Turestorpsö. Ett fuktigt parti passerar innan man når den imponerande backen. Efter en brant klättring på den gräsklädda slänten nås toppen ca 20 meter över sjön. Här syns resterna efter en gammal tegelmur med medeltida tegel. Åt norr fortsätter halvön i ytterligare en kulle med en svacka emellan. Den yttre kullen är helt plan och ca 10 meter över sjöytan. Det är en idealisk plats för en borganläggning och på äldre kartor syns att halvön var en ö, avskild från fastlandet. Och det är en stor anläggning som fått plats här. Mur resterna på den höga kullen antyder någon form av tornbyggnad medan den lägre kullen eventuellt skulle kunna ha hyst ekonomibyggnader eller någon hallbyggnad.

Det är märkligt att inga arkeologiska utgrävningar har gjorts på denna fantastiska försvarsanläggning som vi vet förvånansvärt lite om. När man vandrar i området ser man hela tiden tegel- och murbruksrester i sorkhögar och blottor i gräset som betesdjuren har orsakat. Vad mer kan dölja sig i marken? Hur mycket är egentligen en naturlig kulle och hur mycket har byggts upp av människor? Det mycket strategiska läget som är lätt att försvara måste ha intresserat befolkningen långt innan medeltiden. Kanske finns här äldre anläggningar under den medeltida? Innan någon grundlig undersökning genomförs kan man bara spekulera i hur här har sett ut under medeltiden

och läsa mig till det lilla som finns dokumenterat i källorna (se vidare lägre fram).

Backlandskapet har i över 1000 år präglats av borgar och slott och gör fortfarande skäl för namnet slottslandskapet. Under oroliga skeden av medeltiden uppfördes ett stort antal borgar i området men idag återstår bara ruiner av somliga. Men hur kommer det sig att slotten ligger så tätt just i backlandskapet? Vem var det som uppförde borgarna? Vad kan vi idag se av dessa anläggningar?

Turestorpsö i Havgårdssjön

Medeltida borgar

Slott och borgar är en symbol för makt och under den oroliga medeltiden var borgar en nödvändighet för att försvara rikedom, land och politiska intressen. Både kungamakten, kyrkan och lokala stormän byggde försvarsanläggningar och praktbyggnader.

Redan under järnåldern byggdes försvarsanläggningar och en av de största bevarade i Skåne är Borravallen vid Börringesjön (beskrivs under kapitlet "Det forntida landskapet"). Om dessa anläggningar vet vi mycket lite. Under vikingatiden stärktes kungamakten och det uppfördes bland annat runda försvarsanläggningar så kallade trelleborgar som påträffats i Danmark och vid Borgeby och Trelleborg där även en del har rekonstruerats. Från övergången från järnåldern till medeltiden känner vi inte till några försvarsanläggningar inom backlandskapet men det är mycket möjligt att senare anläggningar har äldre föregångare under sig. Börringeområdet utvecklades under medeltiden till ett borgtätt område med minst fem anläggningar. Kanske finns det kopplingar bakåt till Borravallen med kontinuitet i ett maktcentra i dessa delar av landskapet. Området ligger annars mellan de två stora kulturcentren på Söderslätt i söder och Uppåkra med omgivande slätt i nordväst. Övriga medeltida huvudgårdar ligger främst i kanterna av backlandskapets skogrika del med Häckeberga, Assartorp, Klågerup, Hyby och Torup i norr, Tjustorp, Skabersjö och Törringe i väster samt Aggarp, Näsbyholm och Skurup i södra delen.

Adeln

Adeln i Danmark växte fram i slutet av 1100-talet och början av 1200-talet som en form av kunglig, kyrklig eller rik stormans tjänstgöring. Betalningen skedde inte i pengar utan i jord, dvs en förläning. Ordet adel kommer från det tyskans "härbomst" och "börd" och började användas i Norden under 1400-talet. En annan beteckning är frälse som avser skattefriheten de fick genom sin tjänstgöring. Systemet hänger samman med en större samhällsutveckling i hela Europa där stater och armer bildas vilka krävar rusthållning av krigare och speciellt rytteri. När hästen kom in i bilden var det bara stormännen som hade råd att hålla en fullt rustad ryttare. Tidigare kunde många bönder ställa upp för kungens ledning. Adeln fick också ofta i uppdrag att samla in skatten åt kronan mot ersättning vilket också bidrog till deras ökande ekonomiska status.

Adelns framväxt var en förutsättning för kungens maktutövning samtidigt som den utgjorde en stor konkurrent om makten. Det fanns otaliga intriger under medeltiden mellan olika adelsfamiljer som strävade efter kungamakten. Dessutom fanns hela tiden spänningar mellan olika länder som orsakade krig och orostider. Borgarna kan ses som ett resultat av de spänningar som fanns mellan olika maktintressen men också mellan maktutövare och allmänheten vilket bland annat ledde till flera bondeuppror.

Lindholmens borgruin vid Börringesjön

Godsinnehav och huvudgårdar

Under tidig medeltid var huvudgårdar och borgar spridda i större delen av de odlade bygderna. Flertalet låg i anslutning till byar men några få var ensamgårdar. Under 12-1300-talen sker en utflyttning av många huvudgårdar från byarna till utmarkerna och kanterna av backlandskapet. Orsaken till detta kan vara flera men behovet av betesmarker är viktigt för att hålla riddare med häst, jakt kan ha haft betydelse och det kan också ha varit viktigt med god tillgång till byggnadsmaterial etc. Den markägande adeln blev med tiden ägare till många gårdar som man gemensamt kallade ett godsinnahav. Huvudgården var den viktigaste och den som ofta befästes.

Under slutet av 1300-talet och 1400-talet inträffar en kris för godsinnahaven som troligen är kopplat till den allmänna nedgången i jordbruksproduktion efter missväxt och pest. På Söderslätt beskriver Skansjö (1983) att det fanns 14 huvudgårdar under högmedeltiden vilka minskat till endast två strax efter medeltidens slut. Han noterar även att landgillet sjönk för godsinnahaven vilket medförde mindre inkomster. Det var främst lågadeln som drabbades på bekostnad av högadeln som samlade allt större egendomar. Dahl nämner i sin avhandling 1942 att medeltidens herremen i stor

utsträckning bodde på gårdar som ofta ej motsvarade mer än två till fyra bondgårdar. Inkomsten från den egna gården var därför inte så omfattande utan det var arrendet från de underlydande gårdarna som var mest betydelsefull. Under medeltidens början fanns fortfarande trälar som drev de större gårdarna. Under 1100-talet frigavs flertalet trälar och blev istället arrendebönder. Detta skedde bland annat med inflytande från kristendomen men hade också ekonomisk grund då arrendeavtalen visade sig mer lönsamma. Jordbruket expanderade och nya gårdar etablerades där de ofria trälar-na gavs frihet mot uppodling och arrende. Även kungen hade stora godsintehav vid medeltidens början och efterhand fick även kyrkan stora godsintehav genom donationer från kungen och den framväxande adeln och storbönderna. Det var troligen en mindre del av gårdarna i backlandskapet som var ägda av bönder i början av medeltiden och nästan inga i slutet.

Dansk borgbyggande

Anders Reisnert har skrivit flera intressanta artiklar om borgar och huvudgårdar bland annat i "By, huvudgård och kyrka" i samband med Ystadsprojektet. Där tar han bland annat upp den bättre forskningssituationen i Danmark som kan ge en hel del information om situationen i Skåne. Under 1100- och 1200-talet är det endast kungamakten och stor-mannakretsar nära kungen som befäster sina gårdar. De äldsta typerna är främst ringmursborgar eller tornborgar. Först i slutet av 1200-talet börjar enskilda stormän bygga liknande befästningar och detta sammanfaller med en ökad byggnation även hos kungmakten. Också kyrkans ledande makthavare uppför borgar, t ex Absalons havn (nuvarande Köpenhamn). Detta var en orolig tid och merparten av alla privatborgar uppfördes från slutet av 1200-talet till 1396 då drottning Margareta utlyste borgförbud. Det tog alltså närmare 100 år innan kungamakten var tillräckligt stark för att ställa sådana krav. Uppförandet av Lindholmens borg bör förmodligen ses i detta sammanhang av maktstrider mellan kungamakten och adeln vilket bland annat Skansjö poängterat (1981). I Turestorpsö och Kungsbacken är det troligen tornborgstypen vi ser liksom Lindholmen som har ett centraltorn med en omgivande mur. I slutet av medeltiden, år 1483, tvingas kung Hans åter tillåta adeln att bygga borgar och vi får en ny borgbyggerperiod där bland annat Glimminge-hus ingår. Dessa anläggningar består ofta av ett

stenhus av parstugetyp med rektangulär planlösning och två rumsdelar. Borgruinen på Askebacken visar på denna byggnadsform. Även rester av stenhus i Törringe och Hyby kan mycket väl ha varit av denna typ.

Att uppföra borganläggningar och fasta hus medförde stora ekonomiska åtaganden och det var överskottet från jordbruket som skulle finansiera byggandet. Påfrestningarna på arrendebönder måste ha varit stor under den mest intensiva byggnadsepoken.

Murrester vid Turestorpsö som förstördes i början av 1400-talet.

Medeltida stridigheter i backlandskapet

1100-talet uppror mot Absalon

1249 oroligheter i samband med plogpenningen och Valdemar Sejr

1360-talet strider mellan svenska och danska härar

1387 bondeoroligheter i SÖ Skåne

1452 Svenska härjningar

1520-talet uppror mot Christian II, den så kallade Grevefejden

Kungsgårdar

Ursprunget till kungsgårdarna var att trygga kungens maktutövning i riket och försörja kungen och hans följe då de reste runt mellan gårdarna. Någon fast statsförvaltning fanns inte under tidig medeltid utan det var ett resande följe som genom personliga kontakter med inflytelserika grupper kunde aggera enligt sina politiska mål. Redan på 1100-talet finns belägg för exactor eller umbuthsman knuten till kungsgården vilken normalt fanns i varje härad. Troligen har en kungsgård funnits i anslutning till Önsvala i Bara härad och en i anslutning till Oxie i Oxie härad. Skytts härad var troligen förvaltad från Falsterbo och efter 1300 från Lindholmen.

Län

Län utvecklades som kronans förvaltningsenhet och i vissa fall kunde även kyrkliga innehav utvecklas till län. Det fanns enligt Skansjö (1983) tre olika former av länsförvaltning: dels län mot avgift (länsinnehavaren kunde mot avgift till kronan få tillgång till länets förvaltning och därmed intäkter), dels län mot tjänst (en form av kronans tjänst med förvaltning och därmed intäkter från länet), samt dels län på räknenskaper som var den mest fördelaktiga för

kronan. Då gick överskottet till räntemästaren och formen var vanlig under Christian III samt Fredrik II.

Härad

Under 1100-talet delade kungen in landskapet i häradar som förvaltningsområden. Dessa var lagom stora att kontrollera och förvaltades av kungens män. Ofta valdes historiskt avgränsade områden med egen identitet men i sydvästra Skåne hade en större kulturell och politisk enhet funnit under lång tid och det blev därför tvunget att dela upp i mindre enheter. Dessa enheter fick ofta namn efter någon central ort i området som Oxie eller Bara och gränserna följer gärna vattendrag. Backlandskapet berörs av fyra olika härad där gränserna möts mitt i områdets södra centrala del vid Börringesjön. Den norra delen består av Bara härad, den sydvästra av Oxie och Skytts härad och den sydöstra av Vemmenhögs härad. I stort har indelningen bestått sedan början av medeltiden förutom vissa justeringar. Svedala socken tillhörde under tidig medeltid Bara härad men fördes sedan över till Vemmenhög och slutligen till Oxie härad.

Halvön Skyttanäbben i Börringesjön med rester av medeltida försvarsanläggning.

Backlandskapets huvudgårdar och borgar

I källmaterialet finns uppgifter från 13-1400-talen om riddare i Hyby, Häckeberga (1413), Klågerup (1320), Näsbyholm (1334), och Skabersjö. Riddaren tillhörde det översta skiktet av adeln och det var vanligt att de uppförde befästa huvudgårdar. Men även väpnarna som ofta tillhörde lägre skikt av adeln uppförde befästa gårdar. Från backlandskapet finns uppgifter om väpnare från Assartorp (1423), Ebbarp (1451) och Torup (1279). Adeln bebodde huvudgårdar och sådana är också kända från Skurup, Månstorp, Tjustorp (Rep I nr 3604 år 1387), eventuellt Bara (1348) och Värby (1390). Enligt Greta Rönström 1923 finns indikationer på huvudgårdar även i Fårabäck, Sandåkra och Törringe. Klostren kan jämföras med huvudgårdar i sin drift och de hade en världslig förvaltare ur adeln. Börringekloster är backlandskapets enda kloster. Under Börringekloster fanns ett stort godsinnehav som försörjning och det verkar som om den världsliga förvaltaren fick allt större inflytande över godsinnehavet med motprestation att underhålla och försörja klostret.

Kungsbacken i Lemmeströ.

Om de äldsta byggnaderna vet vi idag ganska lite eftersom få blivit undersökta. Många av dagens slott har haft äldre föregångare som inte alltid är kända. Källaren på Näsbyholm är den enda bevarade delen av en medeltida borganläggning som fortfarande är i bruk.

1 Kungsbacken – en av Skånes äldsta medeltidsborgar

En mycket intressant anläggning är Kungsbacken strax söder om Lemmeströ i Börringe socken. Idag syns en hög kulle på södra kanten av höjdsträckningen sydväst om den ursprungliga platsen för Lemmeströ by. Uppe på kullen kan man se en kvadratisk platå och mindre murrester i markytan. Från kullen har man en enastående utsikt över landskapet i söder och öster och man ser även ut över landskapet i norr och väster även om nivåskillnaden inte är lika stor. I prästrelationen 1623 skriver prästen i Börringe och Lemmeströ att grundvalar efter ett fyrkantigt murat hus fortfarande fanns kvar. Ruinerna stod fortfarande på Kunglig majestäts grund och namnet antyder om kungligt initiativ för anläggningen. I prästrelationen anges att i det murade tornet skall Ulf van Jehrrenn ha haft sin boning. Vem denna person skulle vara och om borgens övriga historia finns inga källor bevarade. 1972 gjorde K Nielsen en mindre utgrävning av slottsbacken och resultatet finns presenterat i en rapport (se litteraturlistan). I de schakt som grävdes kunde en rektangulär ringmur urskiljas kring ett murat hus eller torn. Murarna var ca 1,8 meter tjocka av kalkmur fyllda med sten, tegel och kalkbruk. Grävningarna avslöjade profiltegel med räfflad yta som användes i slutet av 1100-talet och början av 1200-talet. Detta gör att anläggningen är jämn gammal med Nordens idag äldsta tegelbyggnad, Glumlösa kyrka från 1192. Det finns även två jämgamla anläggningar i Danmark som är uppförda av Hvideätten. Att bygga i tegel var vid denna tid en mycket kostsam uppgift och det var bara de allra rikaste och mest inflyttsrikaste som kunde ha råd med detta. Vid uppförande av dessa anläggningar togs byggnadsmaterialet nästan alltid i den direkta närheten av byggarbetsplatsen. 1976 hittades mycket riktigt resterna av en tegelugn 160 meter väster om borgen och spår efter ytterligare två ugnar (Ale 1/1978). Det är också troligt att byggnadsmaterialet till Lemmeströ kyrka vars ruiner kan ses ca 1 km norr om Kungsbacken, brändes i dessa tegelugnar.

Tegelugnarna grävdes delvis ut 1976 av Kerstin Nielsen i åkermark på östsluttningen. Ugnen är orienterad i Ö-V med eldningskanalernas öppning åt väster. Ugnen är rektangulär och bredare än djup 6 x 3,25. I botten fanns sand och rester av 5 eldningskanaler. Inne i ugnen hade pallar av tegel staplats mellan kanalerna. Murtegel påträffades från raseringslager. Intrycket var att ugnen använts vid endast ett tillfälle t ex borganläggningen eller kyrkobygget. Anders Ödman presenterar i sin mycket intressanta bok, "borgar i Skåne", 2002, en idé om två trapp torn i kungsbackens norra sluttning. Liknande anläggningar är kända från andra håll i nordeuropa. En hel del tegelrester, kalkbruk, kol och sten kan ses i sluttningarna kring borgruinen och kommer troligen från den raserade byggnaden. Mycket intressant är också att man vid grävningarna påträffade spår efter en träanläggning som är äldre än tegelborgen. Om borgen byggdes i slutet av 1100-talet kan den mycket väl ha varit använd hela 1200-talet. När vi kommer in i 1300-talet finns det dock inget som tyder på att borgen var använd utan det är då som Turestorpsö och Lindholmen dominerar. Kanske togs material till Turestorpsö från Kungsbacken eller om det var kungens borg så kan det ha använts för att uppföra Lindholmen.

2 Turestorpsö

Idag ger Turstorpsö det mest imponerande intrycket av alla borganläggningarna i backlandskapet fastän det är över 600 år sedan borgen förstördes. Trots att den är en av de största medel-

-tida borganläggningarna har det ännu inte gjorts några arkeologiska undersökningar och här finns sannolikt massor med spännande hemligheter att upptäcka.

På en udde i Havgårdssjön ligger två höga borgkullar som i det halvöppna betade landskap erbjuder vida utblickar. Innanför halvön finns låglänta fuktängar där spår efter en vägbank kan ses ut mot halvön. En svag antydning av en vallgrav kan ses på halvöns smalaste del. Den södra kullen är ca 20 meter hög med branta slänter. På södra krönet kan fortfarande ses en murrest av tegelsten och kalkbruk och på kullens slänter syns tegelrester och kalkbruk i mullvadshögar. Den norra kullen är endast ca 10 meter hög med en platå. Mellan de båda kullarna ligger en ca 40 meter bred och 5 meter djup svacka.

Anders Ödmans berättar i Skånska borgar att den norra kullen saknar tegelrester och troligen har haft trä- eller korsvirkesbyggder. Mandelgren besökte "Hafgårdsslottsholmar" 1880 och skriver att det fanns för ej länge sedan en välvd källare på den stora borgkullen men den fylldes igen några decennier tidigare för att inte betesdjuren skulle skadas. På ekonomiska kartan 1913 kan man se att delar av borgkullarna var uppodlade.

Per-Olof Forslund skriver i SAXO 1996 om Borgen Turestorpsö och gälkaren Tuve Galen. Bland annat uppskattar han tillkomsten till någon gång efter 1100-talet då tegelkunnandet kom till Skåne. Vid den nuvarande herrgården har man funnit rester av tegelugnar som troligen har använts vid borgbyggandet. Det strategiska

Södra borgkullen i Turestorpsö 1988 innan almsjukan drabbade området.

läget med naturliga höga kullar på en halvö gör det troligt att äldre anläggningar funnits här innan tegelborgen byggdes. 1333 anges väpnaren "Jacob Pederssön aff Trutelsö" (Avskrift 1524 i Äldste Danske Arkivregistatur om "Jacob Perzen aff Turestorpsö 1334). I Annales Danicia sista tredjedelen 1300-talet kallas borgen "castrum Thurstorpsö". 1381 anges Tuve Galen som ägare till Thurestorpsö. Tuve var gälkare, vilket innebar den högste förvaltaren av landskapet i kungens tjänst. Han var ättling till Erlands-sönerna med många ärkebiskopar och gälkare (endast ett skånskt ämbete). Förutom Turestorpsö ägde Tuve även Näsbyholm och Färlöv. Den svenske kungen Albert av mecklenburg planerade att anfälla Skåne då ärkebiskopen Magnus Nielsen och Tuve Galen åkte till Sverige för att få en separatfred för Skåne. I traktatet framstår Turestorpsö och Lindholmen som de två viktigaste fästena i Skåne. Hansan behärskade västkusten på 15 år efter freden i Stralsund 1370 så de viktiga kuststäderna var inte under den danska kronans kontroll. Den skånska freden med Sverige uppskattades inte av den danska drottningen Margareta och Tuve föll i onåd. 1382 anger Forslund att borgen belägrades och intogs men andra källor anger att det är osäkert vad som hände. I vilket fall som

helst köpte Drottning Margareta borgen och skänkte den till ärkebiskopen 1386. Det fanns ett förbehåll i gåvan och det var att hennes son Olof i framtiden skulle få bestämma om huvudbyggnaden skulle få stå kvar. Olof dör dock 1387 och 1392 anges Claws Lang som hövitsman på "Thurastorps slott" i Waemundahögs härad. Som ett resultat av att inflytelserika familjer agerade mot kronans intressen och hade starkt befästa anläggningar införde drottning Margareta 1396 ett förbud mot att bygga borgar vilket varade ända till 1483. Tuve förlorade inte bara Turestorpsö utan även sitt ämbete som gälkare vilket helt upphörde därefter. Familjen tvingades sälja många gods på Själland och 1400 såldes så den stora skånska huvudgården Näsbyholm till ärkebiskopen. Turestorpsö började troligen brytas ner och användes för andra byggnadsverk medan fastigheten förvaltades från Näsbyholm. Angående byggnadsår för borgen kan vi bara spekulera men det är förmodligen i slutet av 1200-talet liksom i övriga Danmark (se under Danskt borgbyggande). Det skulle innebära att borgen endast användes i 100 år.

Lindholmens borgruin

3 Lindholmen

Under 1300-talet räknades Lindholmen som en av kungamaktens viktigaste borgar i Skåne och här utspelades flera viktiga historiska händelser av internationell karaktär. Fortfarande ligger borgruinen vackert vid Börringesjöns strand och kan lätt nås via en stig från parkeringen söder om Norra Lindved. Borgen är undersökt av arkeologer vid flera tillfällen, senast på 1980-talet vilket resulterade i den mycket intressanta boken "Lindholmens borg – Medeltida riksborg i Skåne". Fyndmaterial och skriftliga källor pekar på en anläggningstid i början av 1300-talet. Bland annat har ett stort antal mynt påträffats med prägling från början av 1300-talet. Borgen uppfördes i ett stort våtmarksområde vid Sege åns utlopp ur Börringesjön. Här fanns bra försvarsmöjligheter samtidigt som läget var strategiskt som motvikt till de många privatborgarna i omgivningen. De administrativa behoven har säkert också varit viktiga för att säkerställa förvaltning av godsintehav och skatteuppbörd.

Ett kraftigt centraltorn uppfördes förmodligen tidigt och anläggningen utvecklades sedan efterhand med allt fler byggnader och försvarsanordningar. Borgen hade en kvadratisk ringmur som omgavs av dubbla vallgravar. Från början var det troligen en träpalissad som senare ersattes av tegelmur. Borgholmen mäter ca 60 gånger 50 meter och muren var 3,5 meter bred. Utmed den södra muren byggdes en salsbyggnad som bland annat inrymt bostäder. I nordöstra hörnet uppfördes ett andra tegelmurat torn över en brunn liksom ett porttorn med vindbrygga.

Med Lindholmen som viktigt riksfäste i Skånes inland följde en hel del begivenheter i 1300-talets politik. Genom olika händelser hade det danska riket försvagats och den svenske kungen Magnus Eriksson hade utropats till kung även över Skåne. När Valdemar Atterdag blev kung i Danmark 1340 inleddes försök att återta Skåne. En fred slöts 1343 men strider utbröt återigen och 1360 inleddes en offensiv som medförde att Skåne åter blev danskt. Längst höll Lindholmen motstånd och det var förmodligen genom betalning som borgen intogs (Skansjö 1981). När Albrekt av Mecklenburg efterträdde Magnus Eriksson som Sveriges kung åtnöto stridigheterna och i förbund med bl a hansastäder anfölls Skåne. Vid minst två tillfällen skedde militära aktiviteter vid Lindholmen men borgen lyckades hålla stånd. Hansan hade dock lyckats säkra Skånes västkust och när Margareta

blev drottning 1375 var Lindholmen det enda viktiga fästet som fortfarande var i danska händer. Margareta blev en mycket framträdande person i nordisk politik och lyckades 1397 få fram en Nordisk union. Under 1380-talet fanns det upproriska planer med Tuve Galen som ledare som stod på Albrekts sida för att åter göra honom till kung över Skåne. Albrekts skulle också få komma till Skåne men inte som han tänkt. 1389 förlorar han ett stort slag i närheten av Falköping där han blir tillfångatagen och förd till Lindholmen där han kom att tillbringa sju år i fångenskap. Även Tuve Galen råkade i onåd och förlorade sitt Turestorpsö men lyckades behålla en del andra gods ett tag. Nu var Margareta regent i Danmark, Norge och Sverige. I de försök som gjordes att frige Albrekt skedde förhandlingar och 1395 var en stor delegation samlad vid Lindholmen med drottningen, hennes riksråd, ärkebiskopar, riddare och väpnare samt från Hansan ett antal viktiga borgmästare och rådmän under ledning av herig Johan av Mecklenburg. Förhandlingarna varade i hela 16 dagar och det måste ha varit en imponerande syn med stora tältläger och tusentals människor. Mötet innebar början till en starkt nordisk maktposition som två år senare resulterade i Unionen mellan länderna. Lindholmens betydelse minskade efterhand under 1400-talet då Malmöhus uppfördes. I början av 1500-talet skedde stora förändringar i militärstrategierna genom kanonernas utveckling och Lindholmen förlorade helt sin betydelse. Kring 1537-1540 har borgen troligen nedförts i samband med att Malmöhus byggs ut och där byggnadsmaterialet återanvänts. I samband med detta överförs de sista förvaltningsenheterna till Malmöhus och Lindholmens län upphör.

Vallgraven på Lindholmens borgruin.

4 Aggarp

I Aggarp har spår efter ett stenhus påträffats vid utgrävningar strax väster om grunden till den gamla kyrkan. Egendomen finns nämnd 1363 då frälseman Jens Nielsson kallad Due sålde "howetgaardhen i Aggaethorp oc Aggaethorps by och en mölla Brennaemölle" till konung Waldemar Atterdags ombud kungsfogden Anders Jepsson (Friis-Skytte?) på Lindholmen. (Tor Flensmarck, Skånes Medeltid, orter och ätter del A, monitor förlaget). Frälseätten Due härstammar (kvinnolinjen) från ärkebiskop Absalons sk Hvideätt och räknas till högrälset. Jens Nielsson Due finns nämnd i skriftliga källor från 1325-1371. Genom kronans stärkta ställning i området och utbyggnad av Lindholmens borg har flera borgar försvunnit. Både Turetorpsö och Aggarp var befästa hus och därmed ett hot. Båda förvärvades av kronan och försvann strax därefter.

5 Askebacken

På nordöstra kanten av höjdsträckningen norr om nuvarande Torups slott finns lämningarna av en rektangulär borganläggning. Grunden grävdes ut 1933 då murrester frilades och en del mynt påträffades. Anläggningen är 20 x 8 meter i nord-sydlig riktning med 1-2 meter tjocka murar. Murarna består av tegel men har i sen tid påförts betong för att bevaras. På långsidan i öster finns en utbyggnad 3x1 meter. Ruinen är indelad i 2 rum och en korridor längs västra fasaden. Ca 100 meter SÖ om ruinen finns en närmast rund vall ca 5m i diameter och 1-1,5m bred med enstaka stenar, tegelflis och slaggstycken. I närheten av borge ruinerna finns låga terrasskanter i hagmarken samt jordvallar med enstaka stenar. Swanander (1796) uppger att borgen köptes från drottning Margareta 1406 av Sti Anderssen & Sven Uddsen. Sti var gift med Norges Kung Hogens dotter.

Ruiner av stenhus på Askebacken intill Torup.

6 Hyby

Swanander skriver 1796 "I Hyby finns ruinerna av ett gammalt slott eller en borg, som i gamla tider säges ha varit ett kungligt slott." Vidare skriver han att bränd säd påträffades i resterna efter en gammal stenkällare och antyder att borgen skulle ha blivit bränd. Han refererar också till Nold 1624 "I Höyby har tilforn vaeret en herregaard Höybygaard, som Eieren Björn Jenssen maatte miste, fördi han i Sören Nörbys feide gaw skiöfning ower Höyby Sogn som holdt med Kongen mod Adelen." Professor C G Brunius uppger 1850 att han sett lämningar efter en gammal borg väster om nuvarande gårdsplatsen när han restaurerade den gamla kyrkan. 1349 uppges en riddare Niels Andersen (Hak senare ägare till Hækkeberga) vara ägare till Hyby. 1389 delar han Hyby med riddaren Jep Muus som sedan 1384 även var länsherre på Lindholmen. 1434 var den i väpnaren Johan Rutbecks ägo men änkan Elsebe tvingades 1442 sälja gården till Olof Axelsen Thott. Efter 1400-talet övergick den i den danska kronans ägo och det är troligt att en eventuell stenborg redan har raserats och ersatts av en större gårdsanläggning.

7 Klågerup

Swanander skriver 1796 "Klågerup säges först ha varit uppfört på Kirsebergsbacken där man ännu kan iaktta lämningar av gångar och tegelstenar. Det säges ha hetat Burö. Sedan uppfördes den på nuvarande plats omfluten av vatten". Denna medeltida plats skall ligga ett hundratal meter SO nuvarande gården på en ö i tidigare våtmarker. Den äldsta kända ägaren är Vogn Tullesen Sparre på slutet av 1100-talet. Nästa notering är från första hälften av 1300-talet då en Niels Turesen var ägare. Ca 1400 uppges en Peder Spoldner vara ägare. En landstingsdom från 1414 ålade denne Peders efterlevande att bryta ner borgen då han fördömts liv och gods. Godset övergick i slutet av 1400-talet till Olof Truedsen Has, som även hade Örtöfta. Frågan är när den gamla anläggningen förstördes och den nya byggdes? Var det redan 1414 eller dröjde det till medeltidens slut? Någon utgrävning har inte skett av den gamla borggrunden så vi vet inte mycket om den.

Någonstans till höger i bild låg föregångaren till Klågerups slott. Nuvarande slott och ladugård syns i bakgrunden.

8 Skabersjö

Skabersjö verkar ha varit i familjen Passows ägo mellan 1290 och 1400. Det skall ha blivit nerbränt i början av Grevefejden av trupper från Malmö 1530. Frågan är om den nerbrända borgen låg på samma plats som nuvarande slottsanläggning. Flertalet andra borgar flyttades från högt belägna platser till våtmarker för att förstärka försvaret vid denna tid. T ex Torup, Klågerup, Häckeberga, Skurup, Månstorp m.fl. (se vidare i kapitel 5). För Skabersjös del verkar det inte finnas uppgifter om var den medeltida borgen låg. Det kan dock tänkas att någon av kullarna öster eller nordöst om nuvarande slott kan hysa grundrester av en äldre anläggning. Under medeltidens slutskede har området gränsat till Ljungen, ett utmarksområde som sträckte sig österut mot Yddingesjön. Etableringen sydväst om Skabersjö by har troligen skett på tidigare utmark.

9 Häckeberga

Swanander uppger 1796 att borgen ursprungligen låg på annan plats men uppfördes på en holme i sjön av Holger Ulfstand på 1530-talet. Var kan denna medeltida borg ha legat? En möjlig plats är höjden norr om sjön och halvön som sticker ut sydöst om höjden. Inga spår av grundmurar kan ses i Häckebergasjöns omgivning med vidare forskning kanske kan avslöja var borgen var belägen. Namnet skrevs Heckebergh 1366, Hikkeberghe 1392 och från 1796 Häckeberga (Swanander). Ursprunget är troligen Hikk som i häck eller inhängad och höjdnamnet bjär (berg).

10 Assartorp

Assartorp finns omnämnt som gods under medeltiden. Tor Flensmarck skriver i "Skånes Medeltid – orter och ätter del A" att den första kända ägaren skulle ha varit Peder Nidisson (Bing) "de Ascerthorp" d v s en huvudgård. Godsdiponeringen till väpnaren godkändes 1423 och finns beseglade i ett dokument från 1425. Fortfarande i början av 1500 talet verkar godset haft betydelse då det tillhörde Erik Jepsson (Rosensparre) men har sedan minskat i betydelse

och blivit en gård under Häckeberga. Det finns anteckningar om kloster eller kyrkoanläggning i anslutning till gårdsanläggningen vilket kan ha samband med den slottsanläggning som kan ha funnits här under medeltiden.

11 Törringe

Ernst Frostin skriver i Byarna vid landsvägen 1982 "1350 omtalas en väpnare Alexander Jensen de Thyrthinge (av Törringe). Han var kungens fogde vid de stora sillmarknaderna i Falsterbo och blev dräpt av utländska köpmän. Dessa fick böta rejält för dråpet (Handlingar i Lübecks stadsarkiv). Mottagare av bötern var bl.a. Släktingen Andreas Niclisson de Skapruse, bror till Alexanders änka Katerine Nielsdotter." En så betydelsefull person som kungens fogde på den viktiga sillmarknaden har troligen haft ett ståndsmässigt boende. Det omtalas också att den svenske kungen Magnus Eriksson har en fogde på Lindholmen, som kallas Anders Jakobsen "till Törringe" (troligen 1320-30 talet). Det är inte lång tid mellan dessa tillfällen och frågan är vilken relation de båda personerna har. Frostin berättar vidare att "1401 köper drottning Margareta Törringe i strävan att öka kronans makt. 1410 döms hennes gunstling Abraham Brodersen till döden. Hon skänker då Törringe gods till Lunds domkyrka för att där "evinnerligen till domedag" skulle läsas mässor för riddaren Abrahams själ". Efter reformationen kommer godset åter i kronans ägo men redan 1564 pantsätts Törringe för 2000 Jochimsdaler till Jens Ulfstand på Skabersjö. Gården har troligen raserats vid denna tid och en större bondgård (nr 1) byggdes på dess plats. Några meter söder om kyrkogårdsmuren påträffade brukaren Arne Mårtensson tegel av medeltida format någon gång under 1900-talet.

Söder om den medeltida kyrkan i Törringe, strax till höger om bilden, låg på medeltiden ett stenhus som beboddes av en väpnare. Murrester har påträffats i trädgården till Törringe nr 1.

12 Skurups borg

I prästrelationerna från 1624 kan man läsa "...op imod Schoffuen ligger en backe hider thrölstrup, huor derj forðum thid schulle haftue staditt enn Herregaard hede Trölstrup och sigis att der bode en adelsman paa, heede he Tröls, hvilken der haffir hafft sønner och døttre". Sedan följer en anspelning på Visan om herr Truls döttrar som hade stor spridning och som även återfinns angående Hyby och Klågerup. Dessa riddarsagor har troligen ingen historisk förankring utan är omskrivningar av visorna. Den gamla gården låg en knapp kilometer sydost om kyrkan, på ägora till nuvarande nummer 16. Det finns fortfarande möjlighet att se konturerna på området som utgjordes av vallgravar och borgkulle. Rester av murar och lösfynd har påträffats men någon reell utgrävning har inte skett. Bland lösfynden finns gamla lås, rester av kvarnstenar m.m.

Det äldsta skriftliga beviset för en sätesgård är en urkund från 1443 som omtalar en väpnare Hemming Meinstrup i Skurdorp. Eventuellt har han förbindelser med släkten Galen och enligt tradition skall Tuve Galens sonson Peder Galen ha haft Skurup som sin sätesgård. Om detta stämmer måste det ha varit strax innan Meinstrup kom i besittning av den. Efter Hemming gick Skurup i arv till dottern Else Hemmingsdotter som gifte sig med väpnaren Jep Tulesen. Han tillhörde ett skånskt lågfrälse liksom Meinstrup, som hade god ekonomi men inte stort politiskt inflytande. Deras son Oluf Jepsen tog över efter faderns död och utökade godset med bland annat sju gårdar i Sandåkra by. Efter honom övertogs godset av brodern Mourids Jepsen som lyckas avancera betydligt i de oroliga tiderna kring upprорот mot kung Kristian och blir under kung Fredrik I riddare, rådsherre och kunglig ståthållare på Köpenhams slott. Han lyckades utvidga godset betydligt och köpte bland annat resterande gårdar i Sandåkra och fick Bara härad i förläning. Dessa innehav var en förutsättning för det nya slott han skulle bygga, nämligen Svaneholm. Egon Prahl skriver 1965 att han hört berättas att anläggningen skulle bestått av en kringbyggd gård i två våningar utförd i tegel. Förmodligen revs borgen i samband med att Svaneholm byggdes och materialet återanvändes i den nya anläggningen.

13 Näsbyholm

På en ö i Näsbyholmssjön fanns en befäst stormansgård redan på 1200-talet. En av de första kända ägarna var riddaren Jens Nielsen

(1270-1325) som var far till bland annat ärkebiskopen Peder Jenssen Galen. De andra två sönderna blev herrar till Näsbyholm och Markie. Anders, som hade Näsby-holm fick sonen Tuve, tidigare omnämnd i samband med stridigheterna kring Turestorpsö där han huserade som gälkare över Skåne, det vill säga den högsta befattningen inom den kungliga förvaltningen. På grund av upprørsaktiviteter mot kung Valdemar och senare drottning Margareta blev Turestorpsö intaget och 1400 tvingades han sälja Näsbyholm till ärkebiskopen Jacob Gertsen Ulfstad. Efter dennes död tillföll godset ärkebiskopssätet i vars ägo det var resten av medeltiden. Den medeltida anläggningen är raserad men källarvåningen som troligen har sitt ursprung från 1480 finns bevarad i en ny villa från 1900-talet. År 1480 lät nämligen ärkebiskopen Birger Gunnersen uppföra ett starkt stenhus med fyrkantigt torn mitt på sydsidan av 10,6 meters höjd och med 1,3 meter tjocka väggar. Huset hade två korsvirkesflyglar och hela anläggningen var avskild med vallgravar och en vindbrygga till fastlandet. I samband med en renovering av källaren gjordes en undersökning av Mildner vid Skånes hembygdsförbund. Den bevarade medeltida anläggningen utgjorde tidigare en försänkt bottenvåning och genom tillförda kulturlager på utsidan hamnat lägre i förhållande till omgivande mark. Källaren är det enda bevarade pofana byggnadsverket i backlandskapet och därför särskilt intressant. Måtten är 15,56 x 8 meter utvändigt och består av två rum med mittpelare och fyra kryssvälvda kappor. Det är svårt att datera anläggningen och Mildner nöjer sig med att ange senmedeltid.

14 Skyttanäbben

På en halvö i Börringesjön finns spår efter försvarsanläggningar. Enligt fornminnesregistret är anläggningen troligen medeltida. På landsidan finns en vall ca 100m lång och 2 meter bred 0,5 meter hög. En del stora stenar finns i vallen. En fördjupning likt ett dike finns på östra sidan och är 2 meter bred och 0,3 meter djup. 50 meter VSV vallen finns en parallell platta 50 meter x 25 meter samt 1,5m hög med branta slänter i N, Ö och S. 1971 var vattenståndet lågt och ett pålverk påträffades på södra sidan av udden nära spetsen. Ett 40-tal ekpålar stack upp ur sjöbotten, delvis bestående av rundvirke <50 cm diameter och delvis av plankliknande stycken med tillspetsade ändar. Dessa stod med ca 6-8 meters avstånd, ordnade parvis med 2 meters avstånd.

Det är oklart vad anläggningen använts till och vem som uppfört den. En utgrävning på platsen skulle förmodligen ge mer upplysning om vad detta rör sig om.

15 Sandåkra

I ett köpebrev från 1355 finns uppgifter om en väpnare vid namn Johan Olufsen i Sandåkra. Vid slutet av 1300-talet var Most Thrugotsen ägare till Sandåkra. Från början av 1500-talet finns uppgifter om att sätesgården ägdes av barnen till väpnaren Jep Truedsen (Rosensparre). Troligen försvann sätesgården i samband med de större omvandlingar i godsstrukturen som skedde i början av 1500-talet. I kyrkoherde Jörgen Jörgensens relation om Skurups socken från 1624 sägs: Ut i Sandåkra by, väster om den norra gården finns en holme, varpå det stått en

herrgård och synes ännu vallgravaren däromkring.”

16 Gierdslund

Vid seminariegrävningar i Gärdslov utförda av arkeologiska institutionen vid Lunds universitet på 1980-talet undersöktes lämningar av ett befast tegelhus från 1200-talet och början av 1300-talet. Nedläggningen sammanfaller med många andra stenhus upphörande i mitten av 1300-talet. Under 1300-talet innehades Gierdslund av ärkebiskopen vilket framgår av en klagan över gårdens ödeläggelse. Det är intressant att de båda borgarna Gierdslund och Näsbyholm låg så nära varandra under slutet av 1200-talet och början av 1300-talet. Därefter har Näsbyholm troligen införlivat Gierdslund i sitt godsinnnehav liksom byn Gärdslov intill borgen.

På kullen strax norväst om Gärdslovs kyrka har påträffats lämningar av ett stenhus från 1200-talet.

Litteratur om medeltiden

- Andersson Helge, Ripa Erland och Thelander Per. Oxie Härads kyrkor – Svedala. Oxie Härads hembygdsförening årsbok 1999. Beskrivning av gamla och nya kyrkan. 64 sidor.
- Andersson Helge red. Bara kommun 1980. 328 sidor. Beskriver socknarna Bjärshög, Skabersjö, Bara och Hyby.
- Andersson Helge. Oxie, Lockarp och Glostorp – En kort presentation av det yngsta Malmö. Malmö fornminnesförening Årsskrift 1967.
- Andersson, Ingvar, Skånes historia till Saxo och skånelagen 497 sid. Stockholm 1947.
- Andersson, Ingvar, Skånes historia. Senmedeltiden. 477 sid. Stockholm 1974.
- Andersson Per, Skånska borgar, slott och herrgårdar. Bibliografiska noteringar. 212 sid- Lund 1996. Hft.
- Andersson Per, Skånska kyrkor, kapell, kloster och andra kyrkliga byggnader. Bibliografiska noteringar. 254 sid. Arlöv 1985. Hft.
- Banning, Knud (Red.), A catalogue of Wall-Paintings in the Churches of Medieval Denmark 1100-1600. Scania Halland Blekinge. I Introduktion 167 sid 1976. Köpenhamn. II catalogue A-M 301 sid 1976. Köpenhamn. III Catalogue N-Ö 307 sid. Köpenhamn. IV Art-History Survey 125 sid. 1982 Köpenhamn.
- Bara kontraktstid i Lunds stift. Bara kontrakt 27 kyrkor. 1983.
- Bara kyrkoråd. Bara kyrka, helgad åt Jungfru Maria. Broschyr
- Bengtsson Åke. Skånska kyrkor. Eget förlag Ödåkra 1972.
- Blom K Arne & Moen Jan, Byar och bönder, 142 sid Lund 1991. Hft.
- Blom K Arne & Moen Jan, Stormän och strider, 171 sid. Lund 1992. Hft.
- Blom K Arne & Moen Jan, Kyrka och kultur, 216 sid. Lund 1993. Hft.
- Christofferson Kerstin. Fornlämning 10, medeltida borganläggning, Kungsbacken, Lemmeströ, Börringe socken, Skåne. Arkeologisk undersökning 1972. RAÄ rapport uppdragsverksamhet 1979:14. Arkeologiska beskrivningar med kort sammanfattning.
- Emanuelsson m fl. Det Skånska kulturlandskapet. Bokförlaget Signum 1985. Tvärvetenskaplig beskrivning av det Skånska landskapets utveckling. 248 sidor.
- Erdenfelt Åke red. Skånsk kulturbygd – Malmöhus län. Skånes hembygdsförbunds årsbok 1983. Kommunvis beskrivning av kulturmiljövårdsprogrammet för Malmöhus län. 380 sidor.
- Erlandsson Alf (Red.), Skurups och Hassle-Bösarps historia från äldsta tid till våra dagar. 274 sid. Lund 1969. Hft.
- Forslund Per-Olof, Borgen Turestorpsö – och gälkaren Tuve Galen. SAXO 1996.
- Flensmarck Tor, Skånelands Medeltid – orter & ätter del A. Monitor Förlaget.
- Flensmarck Tor, Skånelands Medeltid – Orter & ätter del B. Monitor Förlaget 2003.
- Frosten Ernst, Byarna vid landsvägen. Månstorps kommuns sju socknar. 412 sid Trelleborg 1982. Inb.
- Frosten Ernst. I oxens tecken. Oxie härads hembygdsförening I-II.
- Frosten Ernst, Oxie, historia och beskrivning. Oxie härads kyrkor VI. 31 sid. Malmö 1961.
- Green Allan, Torup. Människor kring en borg. 75 sid. Malmö 1984.
- Gustafsson E & Tunander I. Skånska Märkvärdigheter – Några kulturminnen lite vid sidan om. Sydsvenska Dagbladets årsbok 1975. Innehåller bl a Lindholmens hus s37-45.
- Gustafsson E & Tunander I. Kulturminnen i Skåne. En vägvisare utgiven av länsstyrelserna i Kristianstads och Malmöhus län. Liber förlag 1981. 192 sidor.
- Göransson J. Skytt och Vemmenhögs härader. Historiska och arkeologiska anteckningar. 36 sid Trelleborg 1913.
- Hahr August. Skånska borgar. Stockholm 1922.
- Hallberg Göran. Skånes ortnamn. Serie A Bebyggelsenamn, Del 2 Bara Härad. Gleerups universitetsbokhandel. Lund 1991. Omfattande referenser till ortnamn med korta förklaringar.

- Historisk tidskrift för Skåneland 1915-1916. Skånska sätesgårdar 1682 ur samtida beskrivning. Utg. Av C.G.Weibull.*
- Ingers I. De tolv socnarna i Staffanstorps kommun. Staffanstorps kommun 1978.*
- Ingers I. Ortnamn i Malmö. Malmö Fornminnesförening årsskrift 1970.*
- Johannesson Gösta. Skånsk senmedeltid och Renässans. Skriftserie utgiven av Vetenskaps Societeten i Lund. C W K Gleerup 1947.*
- Jonsson B-I. Skånska slott och borgar. Grafiska förlag Simrishamn 1997.*
- Karlsson Kjell m fl Red. Svedala genom tiderna. Svedala kommun 1982. Tryckeri AB Allehanda, Trelleborg. 2:a upplagan. 588 sidor. Behandlar främst Svedala socken mycket ingående.*
- Kask Peeter-Jaan. Det gamla Genarp. 32 sid 1974.*
- Kjellberg Sven T (red) Slott och herresäten i Sverige. Skåne Malmöhus län. Södra delen. 413 sid. 1966.*
- Ljunggren Gustaf text, Richardt Fr bilder. Skånska herrgårdar I-III. 1852-1863.*
- Lundberg Erik. Månstorps gavlar. Skånes hembygdsförbunds årsskrift 1932.*
- Lundberg Erik. Torups slott. Skånes hembygdsförbunds årsskrift 1933.*
- Lundblad C. m.fl. Börringe 1930. Uppsats vid Etnologiska institutionen Lunds Universitet.*
- Mogren Mats & Wienberg Jes Rd. Lindholmen – Medeltida riksborg i Skåne. Lund studies in medieval archaeology. Almqvist & Wiksell International Stockholm 1995. 278 sidor.*
- Mårtensson Eric. Grönby kyrka. 16 s Trelleborg.*
- Mårtensson Eric. Gärdslövs kyrka. 24 sid Skurup. 1989. Skurup.*
- Nilsson Sten Åke (red). Slotten och landskapet, Skånska kulturmiljöer.*
- Nordström Erik. Kvarnar i Svedala kommun. Föreningen Svedala-Barabygden. 1996. Kort beskrivning med lokalangivelser av alla kända kvarnar i kommunen. Resultat av en studiecirkel. 56 sidor.*
- Ohlén Carl-Eric (red) Svenska gods och gårdar. Del IV Skåne I. Sydvästra delen. 725 sid. Göteborg 1936.*
- Olsson P. A. Skånska herreborgar. Gleerups 1922.*
- Oxie stadsdelsförvaltning, Malmö stad. Oxiencykeln.*
- Prahl Egon. Vemmenhögs härad. Trelleborgs allehanda 1965. Beskrivning av häradets kulturhistoria.*
- Rydbeck Monica. Skånes stenmästare före 1200. Gleerups 1936.*
- Rydbeck Otto. Medeltida kalkmålningar i Skåne kyrkor. Lund 1904.*
- Sjöstrand Nils, Börringe socknar och sockenkyrkor under nio århundraden. 51 sid Malmö 1987.*
- Skansjö Sten, Skånes historia 256 sid Lund 1997.*
- Skansjö Sten, Söderslätt genom 600 år. Bebyggelse och odling under äldre historisk tid. Skånsk senmedeltid och renässans. 11. 324 sid Lund 1983.*
- Skansjö Sten, Med början i medeltiden. Slotten och landskapet, Skånska kulturmiljöer. Red Nilsson, Sten Åke.*
- Sjöstrand Nils. Börringe (kompendium 1966)*
- Sjöstrand Nils, bearbetat av M Persson, T Persson och N-A Nilsson. Börringe socknar och sockenkyrkor under nio århundraden. Festskrift utgiven inför Börringe kyrkas 200-årsjubileum i augusti 1987 av Kyrkorådet i Börringe.*
- Sundström Åke, En bok om GENARP, utgiven av Genarps Kulturförening, Skogs Malmö 1979. En beskrivning om Genarps socken, dess människor och kulturhistoria, under årtusenden med tyngdpunkt på 18-1900-talet.*
- Tynell Lars. Skånes medeltida dopfuntar. I-V häften 1913 Stockholm.*
- Åberg Alf, Skånska slott och deras herrar. 235 sid. Stockholm 1960.*
- Åkerhielm. Svenska gods och gårdar. 1930 andra uppl. Tullbergs förlag.*
- Ödman Anders, Borgar i Skåne. Historiska Media Lund 2002.*

Kryptan på domkyrkan i Lund. Kyrkan var en stor maktfaktor under medeltiden och hade bland annat Näsbyholms gods. Domkyrkan var också en inspiration för den kyrkliga arkitekturen

